

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Niko Miholič

**Umestitev povojnih pobojev na Slovenskem in v Evropi
skozi teorijo stanja izjeme in nekropolitike**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2017

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Niko Miholič

Mentor: doc. dr. Andrej Kurnik

**Umestitev povojnih pobojev na Slovenskem in v Evropi
skozi teorijo stanja izjeme in nekropolitike**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2017

Umestitev povojnih pobojev na Slovenskem in v Evropi skozi teorijo stanja izjeme in nekropolitike

Povojni poboji po drugi svetovni vojni so močno zaznamovali evropsko zgodovino in tudi danes ostajajo aktualna tema. Kljub temu da so se dogajali desetletja nazaj, so namreč še zmeraj orodje političnih obračunavanj med nasprotujočimi si strankami, pogosto z izkrivljenimi informacijami. Gre za močno občutljivo tematiko, ki jo je pomembno z visoko mero objektivnosti in rahločutnosti podrobneje raziskati, da bi lažje razumeli grozodejstva in krvni davek, ki se ni končal z vojno, ampak je trajal še leta po njej. V svojem magistrskem delu analiziram vzroke in posledice druge svetovne vojne ter dejavnike, ki so vodili v povojne poboje, prav tako iščem skupne značilnosti in unikume dogajanja po vojni po različnih delih Evrope in na Slovenskem. Povojne poboje postavim v kontekst s pomočjo dveh teorij, in sicer teorijo izjeme in nekropolitike, za kateri dokažem, da sta ustrezni teoriji za analizo povojnih pobojev. S primerjalno analizo tudi ugotovim, da povojni poboji v tej meri niso unikum v Sloveniji, ampak lahko podobnosti najdemo v vsej Evropi oziroma tam, kjer je okupator napram okupiranemu prebivalstvu deloval kot na manj vredno raso, ki jo je potrebno iztrebiti.

Ključne besede: *povojni poboji, druga svetovna vojna, okupator, nekropolitika, izjemno stanje.*

The Placement of Post War Massacres in Slovenia and in Europe through the Theory of State of Exception and Necropolitics

Post war massacres after World War 2 have greatly marked European history and remain a current issue even today. Although they took place decades ago, they, often with distorted information, still serve as a tool for political fights between opposing parties. It is a highly sensitive subject that needs to be researched in more detail with a high level of objectivity and delicacy of feeling – all with the aim of making it easier to understand the atrocities and blood-tax, which did not cease with the end of war, but lasted years after. In my thesis, I am analysing the causes and effects of World War 2 and the factors, which led to post war massacres. In addition, I am searching for common characteristics, on the one hand, and unique occurrences, on the other, in different parts of Europe and in Slovenia after WW2. I am placing the post war massacres into context by means of two theories: the theory of exception and necropolitics, which I am demonstrating to be the theories, adequate for the analysis of the post war massacres. I establish with the comparative analysis, that the post war massacres are not unique to Slovenia - similarities can be found all over Europe, especially where the occupying forces treated the people in the occupied territory as an inferior race, or inferior nation, which needed to be exterminated.

Key words: *post war massacres, World War 2, occupying forces, Necropolitics, the state of exception.*

KAZALO

1	Uvod	6
1.1	Oprelitev izbrane teme	6
1.2	Namen in cilji dela	6
1.3	Struktura dela in metodologija	7
2	Vzroki in posledice druge svetovne vojne v Evropi	7
2.1	Okupirana Evropa	9
2.1.1	Kolaboracija in odporniška gibanja v Evropi	10
2.2	Okupacija na Slovenskem	12
2.2.1	Kolaboracija in odporniška gibanja na Slovenskem	13
2.3	Krvni davek	15
3	Konec vojne, a ne nasilja – začetki in ozadje maščevanja	17
3.1	Kolaboranti	18
3.2	Koncentracijska taborišča	19
4	Medvojni in povojni poboji po Evropi	21
4.1	Vzhodna Evropa	21
4.1.1	Češkoslovaška	22
4.1.2	Poljska	25
4.1.3	Vzhodna Evropa – poboji v številkah	26
4.2	Zahodna Evropa	26
4.2.1	Italija	28
4.2.2	Francija in Beneluks	29
4.2.3	Sodne obsodbe in pomilostitve	29
5	Povojni poboji v Sloveniji	30
6	Teoretski okvirji povojnih pobojev	34
6.1	Izjemno stanje	34

6.2	Nekropolitika	37
7	Povojno nasilje – politološka primerjava po Evropi in na Slovenskem.....	39
7.1	Raziskovalna vprašanja in hipoteze	39
7.2	Metodologija, vzorec in zbiranje podatkov	39
7.3	Predstavitev in interpretacija primerjalne analize.....	40
7.3.1	Teoretski okvirji povojnih pobojev (RV1, H1).....	40
7.3.2	Kontekst povojnih pobojev po Evropi in na Slovenskem – unikum? (RV2, H2)	45
7.4	Omejitve raziskave in predlogi za prihodnje raziskovanje	45
7.4.1	Predlogi prihodnjega raziskovanja	45
7.4.2	Omejitve raziskave	46
7.4.3	Prispevek naloge.....	46
8	Sklep	48
9	Literatura	50
	Priloga A: Zaščitni odlok Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora (SNOO)	52

KAZALO TABEL

Tabela 2.1:	Smrtne žrtve po državah (vojaške in civilne)	16
Tabela 4.1:	Umrljivost vojnih ujetnikov.....	28
Tabela 4.2:	Sodne obsodbe kolaborantov v zahodni Evropi	29
Tabela 5.1:	Smrtne žrtve v Sloveniji	33

1 Uvod

1.1 Opredelitev izbrane teme

Povojni poboji so izjemno občutljiva, a hkrati zgodovinsko pomembna tema, ki še danes deli politično dogajanje v Evropi, med drugim tudi v Sloveniji, kjer so povojni poboji velikokrat tema političnih obračunavanj med političnimi strankami. Veliko zapisov o tem dogajanju je subjektivno obarvanih zaradi vpletenosti raziskovalcev v samo zgodbo oziroma zaradi njihovih političnih prepričanj; objektivnih poskusov orisov povojnih pobojev je precej manj, zato je veliko vsebin še zmeraj odprtih in nerazjasnenih. Ravno zaradi pomanjkanja objektivnosti v številnih obstoječih raziskavah področja, izjemne občutljivosti tematike in hkrati njene pomembnosti kot del zgodovine, se mi zdi smiselno in ključno, da se povojni poboji temeljito in podrobno raziščejo. Še posebej pomembna je primerjava povojnih pobojev v Sloveniji z Evropo, saj lahko s pomočjo skupnih imenovalcev lažje raziščemo takratno dogajanje in dejavnike, ki so vplivali na grozovita pobijanja.

V Evropi po letu 1945 je vladalo popolno brezvladje. Sodnih procesov takoj po vojni ni bilo vsepovsod, ker ljudje zaradi grozodejstev niso verjeli v pravni red, zato so vzeli pravico v svoje roke, drugje so obstajali montirani sodni procesi, ki so bili posledica stanja v povojnih območjih (Lowe 2012). Nekateri avtorji (Agamben 2013) govorijo o t. i. *stanju izjeme* (state of exception), preko katerega razlagajo izjemna stanja skozi okvir prava oziroma pomanjkanja le-tega. Taisti avtor v svojem delu izpostavi štiri ključne ugotovitve, in sicer da: a) izjemno stanje ne pomeni vzpostavitve »pravnega stanja« diktature, temveč stanja brez prava; b) prostor brez prava je bistven za pravni red, kar pomeni, da je pravna praznina zanj strateško odločilna; c) izvršena dejanja v stanju izjeme ne morejo biti pravno opredeljena in se glede na pravo umeščajo na absolutno ne-mesto; d) nas zgornje tri teze pripeljejo do ideje o moči zakona. Povojne poboje je moč razumeti tudi skozi prizmo *nekropolitike*, kjer avtorji skušajo najti odgovor, ali so morda povojni poboji posledica maščevanja zmagovalcev nad poraženci, kjer so vojaške strukture zmagovalne strani delovale skozi nekropolitiko – v suspenzu pravnega reda so odločali o tem, kdo bo živel in kdo ne (Mbembe 2003).

1.2 Namen in cilji dela

Glavni cilj moje naloge je, da z visoko mero objektivnosti in razumevanja občutljivosti tematike raziščem dejavnike povojnih pobojev v Evropi in na Slovenskem skozi teoriji stanja izjeme in

nekropolitike. Omenjeni teoriji bom poskusil primerjati z obstoječimi teorijami, s pomočjo katerih lahko poveljne poboje bolje razumemo (nikakor pa ne upravičimo!) ter poiskal skupne točke. Preko preučevanja obstoječih teorij, njihove primerjave in poglobljene kvalitativne analize bom s svojim magistrskim delom skušal podrobno raziskati dejavnike, vzroke in okoliščine poveljnega nasilja, pri čemer sem si zadal cilj, da le-te primerjam po različnih evropskih državah in na Slovenskem ter da raziščem, ali so bili vzroki za poveljno nasilje povsod enaki ali pa se razlikujejo od države do države, s čimer bom doprinesel k boljšemu razumevanju tega občutljivega in pomembnega področja.

1.3 Struktura dela in metodologija

Magistrsko delo je razdeljeno na dva sklopa, in sicer na teoretični in primerjalni del. V teoretičnem delu je predstavljen zgodovinski oris vzrokov in posledic druge svetovne vojne, čas okupacije in kolaboracije ter razvoj odporniških gibanj, ki so vodila v nadaljevanje nasilja tudi po vojni. Podrobneje so opisani tudi začetki in ozadja maščevanja po vojni ter različna dogajanja medvojnih in poveljnih poveljev po Vzhodni in Zahodni Evropi ter še posebej na Slovenskem. Poveljne poboje nato umestim v teoretske okvirje stanja izjeme in nekropolitike, s pomočjo katerih je nato v nadaljevanju predstavljen primerjalni del. V slednjem s pomočjo primerjave dogajanja po različnih državah Evrope ter skozi prizmo omenjenih teorij iščem odgovore na zastavljena raziskovalna vprašanja in hipoteze. Potrebne informacije za iskanje odgovorov na zastavljena raziskovalna vprašanja in hipoteze sem tako skušal pridobiti preko sekundarne analize podatkov, ki sem jih podrobneje preučil, analiziral in primerjal, da bi ugotovil, s katerimi teorijami lahko razložimo poveljne poboje po Evropi in na Slovenskem ter v kolikšni meri imajo le-ti skupne dejavnike in kontekste dogajanja.

2 Vzroki in posledice druge svetovne vojne v Evropi

Od začetka 19. stoletja naprej se je svet, kakršnega smo poznali prej, naglo spreminjal. Prenehale so se velike lakote, zaradi katerih so ljudje predtem množično umirali, revolucionarni napredki so se dogajali v kmetijstvu, v znanosti in zdravstvu. Število ljudi je začelo naraščati in s tem posledično tudi potrebe ljudi. Višek ljudi iz podeželja se je začel seliti v mesta, takrat se je pričela tudi močno razvijati industrija. V vseh področjih se je poznal napredek; civilizacija, kot smo jo poznali takrat, je drvela v novi svet ali novo obdobje, polno sprememb. Konec 19.

stoletja se je pričela druga industrijska revolucija, obenem pa tudi velike razlike med prebivalstvom. Razlike med ljudmi so sprožile različne načine reševanja delavskega vprašanja. Različna gibanja so sprožila nove stranke, ki so se zavzemale na eni strani za delavske pravice (socialistična struja), na druge strani pa za ohranjanje monarhij in statusa quo (konzervativna struja). Slednja se je večinoma zavzemala za ohranjanje starih političnih razmerij in bila močno podprta s strani katoliške cerkve. Zaradi vedno večje potrebe po delu v industrijskih državah se je močno razlikovanje v razvitosti držav pričelo poznati predvsem v Evropi. Močno je napredovala Nemčija, ZDA, sledile so ostale zahodnoevropske države. V tistem času je prevladovala misel, da so upravičeni do razvoja in prihodnosti samo najmočnejši, ki bodo slej ali prej »požrli« manjše in šibkejše konkurente. Ta vzorec mišljenja se je prenašal tudi na nacionalne države, ki so tekmovala za vodilna mesta v svetu. Za dosego slednjega je bila tudi legitimna vsakršna oblika uveljavljanja moči preko vojaških spopadov. Kolonialne države so izkoriščale kolonije in si tako pridobivale naravne vire za samozadostnost države, t. i. »kolonializem« pa so opravičevali s tem, da manj vrednemu ljudstvu prinašajo civilizacijo, gospodarski napredek in kulturo. Zaradi neenakomerne porazdeljenosti kolonij sta apetite po širjenju svojega imperija dobili Nemčija in Avstro-Ogrska, ki nista bili zadovoljni z razporeditvijo moči v koloniziranem svetu. Ravno zaradi potreb po širjenju ozemlja in posledično pridobivanju virov za še večji gospodarski razvoj, je poleg še ostalih vzrokov med silami antante (Velika Britanija, Francija, Rusija in Italija) in Centralnimi silami (Nemčija, Avstro-Ogrska, Bolgarija in Turčija) prišlo do prve svetovne vojne, ki se je pričela z atentatom na prestolonaslednika Franca Ferdinanda s strani aktivista Mlade Bosne – Gavrila Principa. V prvi svetovni vojni zabeležimo več kot 10 milijonov vojaških žrtev ter več kot 10 milijonov ljudi, ki so umrli zaradi posledic vojne, ran, bolezni ali pomanjkanja. Dodatno je bilo 20 milijonov ljudi ranjenih. Še več – Evropo je pretresla do takrat še ne videna gmotna in ekološka škoda okrog bojišč. Po vojni je s strani zmagovitih sil antante Nemčija bila razglašena za glavnega krivca vojne in je tako morala 28. junija 1919 v Versaillesu pri Parizu prva podpisati mir. Nemčija je izgubila vse kolonije, odvzeli so ji tudi del ozemlja v Evropi. Kolonije sta si razdelili Francija in Velika Britanija, v Evropi pa so nemško ozemlje pridobile Poljska, Francija in Danska. Nemčiji se je prepovedalo tudi vsakršno združevanje z Avstrijo ter petdeset let ji je bilo narekovano, da mora plačevati odškodnino ali reparacije za povzročeno škodo v Evropi, prav tako pa ni smela krepiti svoje vojske. Nemčijo so vojaško omejili, tako v obliki števila vojakov, kot tudi v odvzetem orožju. Nemci so po vojni bili ponižani, mirovne pogoje so sprejeli kot veliko krivico, kar je močno vplivalo na nadaljnji razvoj politike v povojni Nemčiji. Drugi poraženec, Avstro-Ogrska, je bila razdeljena na več manjših držav. Veliko je izgubila v

avstrijskem delu, Madžarska na primer je ostala zgolj na 30 % svojega prejšnjega ozemlja, prav tako Bolgarija in Turčija, ki je večino svojega arabskega dela morala prepustiti takrat še vedno kolonialnima silama Veliki Britaniji in Franciji (Dolenc in Gabrič 2002, 9–35).

Predstavitev vzrokov za prvo svetovno vojno je ključno dejstvo, saj so si bili vzroki za začetek druge svetovne vojne v veliko primerih precej podobni. Omenjene **mirovne pogodbe niso prinesle pričakovanega miru** – zmagovalke so ponižale poraženke, katere so vse skupaj sprejele kot največjo krivico v zgodovini posameznega naroda, dodatno pa je še v obdobju med vojnama vihrala gospodarska kriza, ki je ravno v državah, ki so bile ponižane pripeljala radikalno spremembo oblasti, in sicer vzpon totalitarizmov v obliki nacizma v Nemčiji in fašizma v Italiji in na Madžarskem. Nemčija in Madžarska sta spodbujali revanšizem za nastale krivice in le z vojno bi si lahko vzpostavile novo delitev sveta, kot so si ga zamislile. S prihodom Adolfa Hitlerja in njegove Nacionalsocialistične stranke na oblast so se apetiti Nemčije oziroma po novem Tretjega rajha povečali, kar so nemo opazovale zmagovalke prve svetovne vojne in nekako dopuščale, da si je Nemčija prisvojila Avstrijo, del Češkoslovaške in se hkrati pripravljala na veliko vojno pred očmi celotnega sveta. Druga svetovna vojna se je začela **1. septembra 1939 s t. i. Blitzkriegom in napadom na Poljsko**, katero sta si Hitler in Stalin, voditelj Sovjetske zveze, predčasno razdelila na nemški in sovjetski del. Hitro osvajanje Tretjega rajha tako na zahodu kot tudi na vzhodu, je v vojno prisililo tudi nekdanje zmagovalke, čeprav na začetku precej neuspešno. Francija je bila tako kot Poljska, Belgija, Nizozemska, Jugoslavija in ostale države kar hitro poražena. Evropska karta je leta 1940 prikazovala popolnoma novo razdelitev Evrope, tokrat v popolnem nadzoru Tretjega Rajha in njegovih zaveznic, t. i. sil osi oziroma zvez držav, ki so jo oblikovale Nemčija, Italija, Bolgarija, Romunija, Madžarska, Slovaška, Neodvisna država Hrvaška in Japonska (Dolenc in Gabrič 2002, 111–124).

2.1 Okupirana Evropa

Za razumevanje maščevalnih posledic druge svetovne vojne je potrebno predstaviti **življenje znotraj okupirane Evrope, ki je vsekakor predstavljalo določen unikum**, ki mu do takrat ni bilo primere. Vsekakor lahko drugo svetovno vojno razumemo, kot najbolj kruto vojno doslej. Že sama ideologija nacizma in fašizma, predvsem nemškega in japonskega, je s sociološko - politološkega vidika dala vedeti, da bodo za doseg svojih ciljev ubrali najbolj skrajne in krute metode, ki jim do takrat ni bilo primere. Hitlerjev načrt o širitvi »lebensrauma« oziroma

življenjskega prostora, ki naj bi ga Nemčija zavzela za potrebe nemškega naroda oziroma arijske rase. Predvidel je očiščenje prostora za poselitev vzhodno od Tretjega rajha. Ozemlja, delno poseljena z Nemci, si je Tretji rajh hitro priključil, kot na primer Sudeti na Češkoslovaškem ali celotno Avstrijo s t. i. »Anschlussom« oziroma aneksijo. V določenih okupiranih državah so si postavili svoje pro-fašistične režime, kot na primer na Slovaškem, Hrvaškem ali v Franciji. Ostale države pa so si razdelili s svojimi zavezniki ali pa jih enostavno »aneksirali« oziroma priključili k Tretjemu rajhu. Najbolj kruta dejanja znotraj okupiranih držav so se dogajala na Poljskem, Sovjetski zvezi in na ozemlju Jugoslavije. Predvsem v slovanskih državah so se Nemci posluževali najbolj krutih metod mučenja, izkoriščanja in usmrtev, saj so na podlagi ideološkega prepričanja verjeli, da Slovani predstavljajo manj vredno raso, ki je dobra samo za suženjsko delo. V še večje ponižanje in katastrofo so bili žrtvovani Judje v Evropi, za katere je veljalo, da so sovražniki arijske rase in jih je zato potrebno v popolnosti iztrebiti, kar so nacisti jasno izrazili v obliki koncentracijskih taborišč. Dejstvo je, da je Jude doletela najslabša in najbolj kruta usoda zaradi sklepa »dokončne rešitve«¹ judovskega vprašanja, ki je predstavljal množične likvidacije. Žrtve uničevalnih taborišč so poleg Judov in Slovanov bili še Romi, hendikepirani in duševno bolni ljudje (ne glede na narodnost ali raso) ter razni politični nasprotniki. Popolnoma drugačna slika se je pojavljala v zahodni Evropi oziroma v okupiranih germanskih narodih, kot na primer Nizozemska, Danska, Norveška, Belgija itn. Ne le, da so nacisti v omenjenih državah oblast prepustili domačinom, tudi določene monarhije so ostale na prestolu, kot na primer belgijski in danski kralj. Bolj zmeren odnos je verjetno poleg narodnostnega sorodstva bil tudi posledica gospodarske razvitosti, kar so Nemci seveda dodobra izkoristili za svoj vojaški stroj (Judt 2005). Dodatno je Tretji rajh svojo gospodarsko sliko držal pokonci s prisilno delovno silo iz okupiranih dežel ter suženjskim delom iz taborišč. Ker pa so Nemci nenazadnje bili okupatorji, so za ohranjanje miru morali poskrbeti za določeno sodelovanje z lokalnimi oblastmi predvsem s tistimi, ki vnaprej niso bilo popolnoma proti njihovi okupaciji (Dolenc in Gabrič 2002, 116–136).

2.1.1 Kolaboracija in odporniška gibanja v Evropi

Sicer je prebivalstvo širom po Evropi zelo različno sprejelo okupacijo, zato se je ponekod takoj pojavila **kolaboracija, tako politična, gospodarska kot tudi vojaška** (Dolenc in Gabrič 2002, 127). Politično kolaboracijo so izvajali politiki ali stranke, ki so že vnaprej bile sorodno

---

¹ »Dokončna rešitev judovskega vprašanja« (nem. Endlösung der Judenfrage). Besedna zveza je nacionalsocialistična oznaka za pregon in poboj Judov, živečih v Nemčiji in na vseh območjih Evrope, ki jih je zasedla nemška vojska in so bila pod nadzorom nemškega rajha (Luthar in Pogačar 2012, 11)

povezane z nacizmom ali fašizmom. Fašistične stranke so se z Nemci povezale na Nizozemskem, Hrvaškem, Franciji, Slovaškem ter Belgiji. Te stranke so tudi prevzele oblast v omenjenih državah in tako sledile nasvetom svojih zaveznikov iz Tretjega rajha glede preganjanja skupnih sovražnikov, od Judov pa vse do ostalih nasprotnikov. Gospodarska kolaboracija je potekala več ali manj v vseh okupiranih deželah, na določenih ozemljih so se nekatera področja močno razvila, celo veliko bolj, kot so bila razvita prej, torej pred okupacijo. Trg je deloval in nekdo je moral skrbeti, da je njegova oskrba potekala nemoteno. Najvišjo stopnjo sodelovanja z okupatorjem je predstavljala **vojaška kolaboracija** (Dolenc in Gabrič 2002, 127), preko katere je okupator postavil sistem notranje kontrole in ohranjanja miru pred odporniški skupinami ali pa za odkrivanje nasprotnikov okupatorskega režima ter za preganjanje Judov, Romov itn. Pri kolaboraciji je dodatno prišlo do izraza politično nasprotovanje, saj so se določene skupine preko sodelovanja z okupatorjem in vojaško pomočjo dejansko lažje in enostavneje uprle svojim političnim nasprotnikom. Še najbolj se je vojaška kolaboracija izražala v protikomunističnem boju s strani klerikalnega tabora, kar je dejansko ponovitev kulturnih bojev ali bojev novih, progresivnih sil proti konzervativnim. Kolaboracije so od začetka nastale v Belgiji, Franciji in Norveškem; prav tako v Franciji, kjer so nacisti od samega začetka oblikovali kolaboracionistične enote, medtem ko v okupiranih slovanskih deželah od začetka nacisti niso bili naklonjeni oblikovanju kolaboracionističnih enot, dokler ni to postala nujna potreba za ohranjanje miru in lajšanja dela nacistični vojski pred odporniški gibanji (Dolenc in Gabrič 2002, 128).

Sama okupacija pa je v večjem merilu sprožila popolno nasprotovanje s strani okupiranih narodov, ki so se poleg vse večje mržnje okupatorjev pričeli organizirati v **odporniške skupine**, kajti nasilje, še posebej nad slovanskimi ljudstvi, je vedno bolj naraščalo. Ideja Hitlerja, da manj vredno slovansko raso zaslužni ali celo iztrebi, se je odražala v streljanju talcev, pošiljanju v uničevalna taborišča ter mučenju moških, kot tudi otrok in žensk. Najprej so odporniška gibanja delovala bolj ali manj skozi gverilo, ki so jo organizirale manjše sile – po navadi komunistične znotraj posameznih držav, ki so hkrati bile tudi najbolj izkušene iz preteklih bojevanj, na primer iz španske državljanske vojne. Največja odporniška gibanja so se razvila v Jugoslaviji, Grčiji, na Poljskem, v Sovjetski Zvezi in Franciji. Še posebej v slovanskih državah so odporniška gibanja pod vodstvom komunistov ob koncu vojne izvedla naskok na prevzem oblasti, saj so skozi odpor prepoznala zgodovinsko priložnost, da izvedejo revolucijo (Prunk 2002). A obstajala so tudi nekomunistična odporniška gibanja, ponekod jih je bilo celo več, ki so se poleg boja proti okupatorju bojevale tudi med seboj, najsi bo zaradi sodelovanja z okupatorjem ali

zaradi nasprotujočih se političnih idej. Do takšnih obračunavanj je še posebej prihajalo v Jugoslaviji, Grčiji, Franciji ter Italiji, kar je posledično vplivalo tudi na maščevanje po kapitulaciji okupatorja. V Franciji je delovala t. i. Resistance oziroma francoski odpor, v Jugoslaviji partizani, kjer so kasnejšo vodilno vlogo prevzeli komunisti, prav tako se je močna odporniška sila organizirala po padcu fašizma v južnem delu Italije. V nekaterih državah se je vse skupaj sprevrglo v državljansko vojno, kot na primer v Grčiji in Jugoslaviji (Judt 2005).

2.2 Okupacija na Slovenskem

Primer okupacije slovenskega ozemlja je še posebej zanimiv, kjer so si **malo ozemlje današnje Slovenije razdelili kar trije okupatorji – nemški, madžarski in italijanski**, ki je del današnje Slovenije zavzel zaradi londonskega sporazuma² po prvi svetovni vojni. Po hitri kapitulaciji jugoslovanske kraljeve vojske je Jugoslavija bila različno okupirana. Nemci so si vzeli Štajersko in Gorenjsko brez Ljubljane, Italijani so si priključili Notranjsko in Dolenjsko z Ljubljano, Gorski Kotar, zahodni del Hrvaškega primorja z otoki, Dalmacijo od Zadra do Splita z otoki in Boko Kotarsko, ostalo Črno Goro pa so samo okupirali. Italijansko Albanijo so razširili na večji del Kosova, zahodne Makedonije in dele Črne gore ter Sandžaka. Madžari so dobili Prekmurje, Medžimurje, Bačko in Baranjo, Romuni Baar, Bolgari pa jugovzhodno Srbijo in večino Makedonije. Deloma pod nemškim in deloma pod italijanskim vojaškim nadzorom, so hrvaški ustaši razglasili veliko Neodvisno državo Hrvaško (v nadaljevanju NDH), ki je, z izjemo italijanskih in madžarskih neposredno odrezanih ozemelj, poleg Hrvaške obsegala še vso Bosno in Hercegovino ter Srem do sotočja Save in Donave pri Beogradu. V močno okrnjeni Srbiji so Nemci vzpostavili strog okupacijski režim, ki so ga vzdrževali s pomočjo srbske policije generala Milana Nedića (Dolenc in Gabrič 2002, 137). Praktično so vse dele Jugoslavije zavzele okupatorske sile, razen ozemlja Hrvaške. Vsak okupator je po svoje ravnal in si po svoje vzpostavil režim – nekateri so bili bolj strogi, kot drugi, a **po krutosti do civilnega prebivalstva sta prednjačila nacistični režim in režim Neodvisne države Hrvaške**, kjer so ustaši še posebej kruto ravnali z nasprotniki režima. Nacisti so jugoslovanska ozemlja germanizirali v obliki izгона Jugoslovanov in s priselitvijo Nemcev, prepovedovali so lokalna društva, tisk, uničevali knjige, ponemčevali so krajevna imena, šole so uvedle obvezno učenje nemščine. Takoj so se tudi začela zastraševanja ljudi in streljanje talcev. Italijanski okupator je

---

² Italija je pred stotimi leti s silami antante, Veliko Britanijo, Francijo in Rusijo, v Londonu podpisala tajni sporazum, s katerim so bila Italiji kot novi zaveznici v 1. svetovni vojni obljubljena tudi slovenska ozemlja (RTV SLO 2016).

bil nekoliko bolj »prijazen« do ljudi, saj so pustili delovati šole in ustanove v maternem jeziku. Ker so italijanski fašisti bili bolj zmerni kot Nemci in Madžari, je veliko izobražencev prebežalo v ljubljansko pokrajino. Madžarski okupator je svoja okupirana ozemlja po hitrem postopku želel madžarizirati ter izgnati izobražence, kulturnike in priseljence, prepovedali so lokalni tisk in šole v maternem jeziku. V primeru slovenskega ozemlja so imeli vsi trije okupatorji namen to ozemlje priključiti k svojim državam in etnično popolnoma spremeniti sestavo prebivalstva – to so počeli predvsem s preseljevanjem slovenskega in priseljevanjem nemškega naroda ter z iztrebljanjem oziroma preselitvijo v uničevalna koncentracijska taborišča. Z germanizacijo, italijanizacijo in madžarizacijo ter z etnocidom bi slovensko narodno identiteto lahko dokončno izbrisali (Prunk 2002).

2.2.1 Kolaboracija in odporniška gibanja na Slovenskem

Zaradi nasilne okupacije so v Sloveniji pričela delovati odporniška gibanja, saj je slovensko prebivalstvo okupacijo zaradi močnih nasilnih posledic vnaprej odklanjalo. Zato je v Sloveniji narasla potreba in prepričanje, da se je okupatorju treba zoperstaviti z orožjem, saj je določena skupina političnih veljakov v Ljubljani verjela v rešitev v obliki zmage zahodnih zaveznikov in posledično ureditve jugoslovanskega vprašanja preko vlade v izgnanstvu. Taktiki čakanja se je nagibalo takratno **slovensko politično vodstvo (Slovenska ljudska stranka in liberalci)**, ki je ostalo v domovini, nekako so poskušali najti sožitje z okupatorjem, čeprav so hkrati priznavali avtoriteto jugoslovanske vlade v izgnanstvu in slovenskih predstavnikov v njej. Politični krog okoli bana Marka Natlačena je že na začetku izkazovala izgubljenost in nezvestobo sklepom vodstva Slovenske ljudske stranke. Ko je italijanska vojska vkorakala v Ljubljano, jim je Natlačen izročil oblast, nato pa z delegacijo Narodnega sveta pohitel v Celje prosit nemškega generala, naj Nemci zasedejo vso slovensko ozemlje in ga spremenijo v nemški protektorat, podobno kot primer NDH (Prunk 2002, 137–138). Po neuspelem sprejemu je novica o Natlačenovem dejanju hitro odjeknila v Ljubljani in naletela na veliko zgražanje s strani ljudi. Stranka SLS in liberalci so italijansko priključitev zasedenega slovenskega ozemlja pozdravili, kar lahko štejemo za kolaboracionistično dejanje in od tukaj naprej lahko pričnemo pisati o **nasprotnih si taborih znotraj slovenskega ozemlja ter delitev na kolaboracijo in na odporniško gibanje.**

Naklonjeni odnos slovenskih politikov tako do italijanskega, kot tudi do nemškega okupatorja je zaradi vseh grozot, ki sta ga okupatorja izvajala nad slovenskim ljudstvom, zbudil slovenske manjše politične skupine – od levih narodnih demokratov (sokoli), krščanskih socialistov do

komunistov, da se združijo v množično odporniško gibanje. Tako so omenjene skupine 26. 4. 1941 s podporo mladih, izobražencev in delavcev ustanovili **Osvobodilno fronto (OF)**, kasneje pa še **Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO)**, ki je predstavljal najvišji predstavniški organ slovenskega naroda, ki je imel podrejene odbore po vsem slovenskem ozemlju (Prunk 2002, 147). Po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo je OF pozvala Slovence k takojšnjemu oboroženemu odporu proti okupatorjem. OF je začela konec julija organizirati na podeželju partizanske čete, v mestih pa oborožene udarne skupine za boj proti okupatorju. V svoje vrste so zaradi svojih odmevnih gverilskih akcij hitro pridobili veliko novih ljudi, pripravljenih za boj, dodatno pa so partizani uživali tudi podporo civilnega prebivalstva. V OF so najprej komunisti dobivali glavno besedo, ki so si od začetka prisvojili idejno in operativno vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja, obenem pa zaprli pot vanjo vsem svojim razrednim in političnim nasprotnikom, oznanjujoč jih v komunistični maniri za sovražnike naroda. OF se je zelo profesionalno organizirala in postavila razvejeno strukturo svojega delovanja. Poleg različnih odborov in poveljstev so organizirali tudi varnostnoobveščevalno službo, ki je bila namenjena boju zoper okupatorje in njegove sodelavce. Vrhovni plenum OF je med drugim zahteval izključno pravico do predstavljanja naroda, še pomembnejša pa je bila zahteva, da je vsako organiziranje zunaj okvira OF za slovenski narod škodljivo ter da se slovenske partizanske čete vključijo pod skupno poveljstvo partizanske vojske Jugoslavije pod vodstvom **Komunistične partije Jugoslavije (KPJ)** in njenega generalnega sekretarja Josipa Broza – Tita (Prunk 2002, 140–141). Takšno usmeritev pa so slovenske politične stranke sprejele kot sovražno in hkrati verjele, da je to dokončna odločitev, da OF pod vodstvom KPJ izvede revolucijo ter prevzame oblast po zmagi nad okupatorjem. Staro družbeno elito je prevzel strah, nenaklonjenost do komunizma pa je sprožila ustanovitev **vaških straž oziroma prostovoljne protikomunistične milice** (Milizia volontaria anticomunista – MVAC), ki so sodelovale z italijanskim okupatorjem, od katerega so tudi prejemale oborožitev. Tako se je začela državljanska vojna med protikomunisti in partizani pod vodstvom komunistične partije. Poleg MVAC so se v ljubljanski pokrajini organizirale še **četniške enote**, ki so v predstavljale vlado v izgnanstvu v Londonu. Razdvojenost se ni poznala zgolj med vojaškimi enotami, ampak je prešla tudi med ljudi z ulice, še posebej v ljubljanski pokrajini. Močne partizanske uspešne ofenzive in kapitulacija Italije ter posledično MVAC in četniških enot so protikomunistične skupine v Ljubljani prisilile, da nadaljujejo z bojem proti partizanom s pomočjo okupatorja. Dodatno so jih po kapitulaciji in vedno hitreje bližajočemu se koncu vojne prepričevali tudi Nemci, zaradi česar se je ustanovilo **Slovensko domobranstvo** kot pomožna sila za boj proti partizanom. Od vseh protirevolucionarnih enot je Slovensko domobranstvo predstavljalo

najmočnejše in najbolj organizirano vojaško enoto, a posluževali so se tudi krutih metod mučenja in pobijanja. Ker so Domobranci morali prisegati Hitlerju in ker je poveljnik domobranstva General Leon Rupnik zagovarjal dosledno sodelovanje z Nemci, so tudi zahodni zavezniki šteli domobranstvo za kolaboracijo s silami osi, kar je v neprijeten položaj postavljalo tudi politično vodstvo pri vladi v izgnanstvu v Londonu (Dolenc in Gabrič 2002, 150–153).

Za spopad med samimi Slovenci v vojni so bila pomembna tudi predvojna ideološka nasprotja, ki so se med vojno samo še zaostriła. Na eni strani so bili komunisti s ciljem, da vojno izkoristijo za izvedbo revolucije sovjetskega tipa, medtem ko se je katoliški tabor skliceval na papeževe okrožnice o prepovedi vsakršnega sodelovanja s komunisti (Dolenc in Gabrič 2002, 149).

2.3 Krvni davek

Nobena vojna doslej v zgodovini človeštva ni bila tako pretresljiva tudi v obliki statistike, kot je bila to druga svetovna vojna. **V večini evropskih držav je bilo umrlih civilistov več, kot pa je bilo v bojih ubitih ljudi.** Vzroki za tako visoko število ubitih civilistov so posledica množičnega ubijanja, etničnega čiščenja nasploh kot tudi ubijanja v koncentracijskih taboriščih, prav tako pa posledica posameznih streljanj civilistov ali ljudi, ki so se uprli okupatorjem ter kasnejših povračilnih ukrepov zmagovalcev. Dodati je potrebno streljanje kolon beguncev, vojaških zapornikov, kot tudi suženjskih delavcev. Največ umrlih vojakov je utrpela Rdeča armada, saj je izgubila kar 8,6 milijona moških in žensk. Sledila je Nemčija s 4 milijoni žrtev, za Italijo je padlo 400.000 in za Romunijo 300.000 vojakov. Ampak v povprečju oziroma glede na število prebivalcev, so največje vojaške izgube utrpeli Jugoslavija, Avstrija, Madžarska in Albanija (Judt 2005, 33–34). Po skupnem številu izstopa Poljska s kar 6.000.000 žrtev, kar predstavlja 20 % vsega prebivalstva ter Sovjetska zveza s kar 20.300.000 milijoni žrtev, kar predstavlja 13 % njenega prebivalstva. V zahodni Evropi je bil delež žrtev občutno manjši, kar je posledica razlikovanja in odnosa nemškega okupatorja napram germanskim narodom v primerjavi z odnosom do slovanskih narodov. Francija je zabeležila 385.000 žrtev (0,85% vsega prebivalstva), Nizozemska 248.000 žrtev, kar predstavlja 2,8 % prebivalstva. Popolnoma drugačna slika je razvidna na Balkanu – Jugoslavija kar z 1.100.000 žrtvami oziroma 5,8 % izgube populacije in Grčija s 620.000 žrtvami oziroma 6 % izgubo prebivalstva. Več kot 60.000.000 žrtev druge svetovne vojne predstavlja 3 % vse svetovne populacije, ki je v takratnem času znašala 2,3 milijarde (Enciklopedija druge svetovne vojne 1982, 290–291).

Tabela 2.1: Smrtne žrtve po državah (vojaške in civilne)

Država	Vojaške žrtve	Civilne žrtve	Skupno
Sovjetska zveza	8.668.000	16.900.000	25.568.000
Kitajska	1.324.000	10.000.000	11.324.000
Nemčija	3.250.000	3.810.000	7.060.000
Poljska	850.000	6.000.000	6.850.000
Japonska	1.506.000	300.000	1.806.000
Jugoslavija	300.000	1.400.000	1.700.000
Romunija	520.000	465.000	985.000
Francija	340.000	470.000	810.000
Madžarska			750.000
Avstrija	380.000	145.000	525.000
Grčija			520.000
Italija	330.000	150.000	480.000
Češkoslovaška			400.000
Velika Britanija	326.000	62.000	388.000
Združene države Amerike	295.000		295.000
Nizozemska	14.000	236.000	250.000
Belgija	10.000	75.000	85.000
Finska	79.000		79.000
Kanada	42.000		42.000
Indija	36.000		36.000
Avstralija	39.000		39.000
Španija	12.000	10.000	22.000
Bulgarija	19.000	2.000	21.000
Nova Zelandija	12.000		12.000
Južna Afrika	9.000		9.000
Norveška	5.000		5.000
Danska	4.000		4.000

Vir: Enciklopedija druge svetovne vojne (1982, 290–291).

Znotraj Jugoslavije je največ utrpela Bosna in Hercegovina, ki je izgubila več kot 10 % prebivalstva, in sicer 328.000 žrtev, sledila je Črna Gora z 8 % izgub (37.000 žrtev), Hrvaška več kot 7 % (295.000 žrtev), Slovenija okoli 6,5 % žrtev (97.425 žrtev), Vojvodina več kot 5 % (73.000 žrtev), Srbija več kot 4 % (303.000 žrtev), Kosovo več kot 3 % (24.000 žrtev) in Makedonija skoraj 2% prebivalcev oziroma 24.000 žrtev (Golob in drugi 2005, 18).

3 Konec vojne, a ne nasilja – začetki in ozadje maščevanja

Ko se je leta 1944 druga svetovna vojna bližala svojemu koncu, so evropska ozemlja bila precej opustošena, večinoma v ruševinah, izropana, praktično v kaosu. Uničena ni bila le vsa infrastruktura, marveč niso delovale tudi lokalne in državne ustanove. Nemške uprave na zasedenih ozemljih zaradi defenzive ali umika niso več bile zmožne upravljati lokalne samouprave, zato so **tuji opazovalci opozarjali, da zaradi omenjenega kaosa in razpada političnega sistema lahko pride do različnih nasilnih maščevanj oziroma celo do državljanskih vojn po več koncih Evrope.** Uradna kapitulacija Tretjega rajha je bila 9. maja 1945, kar še danes predstavlja dan zmage, a dejanski konec bojev je bil na nekaterih koncih Evrope že veliko prej (Sicilija, območja Francije), ponekod malce kasneje (avstrijska Koroška), medtem ko so nekateri boji potekali vse do 50. let dvajsetega stoletja, kot na primer v Ukrajini in Baltskih državah (Lowe 2014, 15–16). Kljub uradnemu in splošnemu koncu bojev po uradni kapitulaciji Tretjega rajha, pa s tem nasilju ni bilo videti konca, ravno nasprotno. **Evropo so preplavili valovi maščevanja in povračilnih ukrepov.** Ljudem je bila odvzeta lastnina, kot tudi dom, zmagovalci so pričeli z ustrahovanjem poražencev na vseh področjih, dogajali so se pretepi, mučenja, umori. Usmilili se niso niti žensk in njihovih otrok, niti starejših generacij – Nemci, Madžari, Avstrijci, Italijani in ostali narodi sil osi ter njihovi kolaboranti so bili tarča napadov tako zmagovalnih vojska, kot tudi prisilnih delavcev, taboriščnikov in nenazadnje civilistov, ki so vsa ta leta vojne trpeli pod okupatorskim režimom. Porušena mesta in opustošene vasi so bile največji pokazatelj ali simbol bede vojne, ki se je odvijala na Evropskih tleh. Številni ljudje so ostali brez strehe na glavo, kmetje brez zemlje, porušena je bila celotna prometna infrastruktura od mostov, železniških tirov, tunelov do navadnih cest. Uničena so bila pristanišča z ladjevjem, letališča in postaje. Ampak če primerjamo škodo, ki so jo Nemci in ostale sile osi pustile za sabo, je potrebno priznati, da je Zahodna Evropa bila manj oškodovana v primerjavi z Vzhodno Evropo. Nemci so na zahodu na okupiranem ozemlju delovali veliko bolj spoštljivo, četudi zaradi tega, ker so lokalno prebivalstvo toliko bolj in lažje izkoriščali (Judt 2005). Povsem druga zgodba je bilo opustošenje na vzhodnem in južnem delu Evrope pod nemško okupacijo – v Sovjetski zvezi je bilo uničenih 70.000 vasi in 1.700 mest. Grčija je ostala skoraj brez tri četrt svojega ladjevja, Jugoslavija izgubila večino svojega kmetijstva, tri četrt železnic na Poljskem je bilo popolnoma uničenih.

3.1 Kolaboranti

Nemcem nikoli ne bi uspelo držati reda v okupiranih ozemljih brez pomoči sodelavcev ali kolaborantov, katerih je skupno bilo tudi več sto tisoč po celotni Evropi. Po Evropi so jih označevali za golazen, podgane in vse skrajne izraze, ki so predstavljali najhujšo obliko državnega izdajstva. Maščevanje do kolaborantov je zatorej v smislu povojnega ozračja bilo nekaj povsem normalnega, kot prikazuje spodnji zapis zdravnika Vouteta, ki je delal za nizozemsko odporniško gibanje: »Globoko sovraštvo do kolaborantov in želja po maščevanju sta se tako razpasla, da je bilo takšno ali drugačno kaznovanje neizogibno. Čeprav so se represalije vsem pletle po možganih, ni nihče v resnici vedel, v kakšni obliki bodo izbruhnile. Šušljalo se je o »dnevu obglavljenja«, ko bodo množice vzele zakon v svoje roke« (Lowe 2014, 164).

In dejansko se je to tudi zgodilo, a različno od države do države. Vsem, ki so kakorkoli sodelovali z okupatorjem se je pisalo izredno slabo. Poleg lokalnih politikov in oblastnikov, policistov niso izostali niti gospodarstveniki, obrtniki ali umetniki, ki so kakorkoli pomagali ali sodelovali z nacisti, kot tudi ne prostitutke. »Sadizem zmagovalcev nad poraženci je bilo potrebno spremljati z grozo. Veliko ljudi ni razumelo kako je lahko nacizem omamil ljudi do te mere, da so nasprotnikom storili vse, kar jim je prišlo na pamet, od mučenja do uboja. Ali je bil smisel zmage nad barbarstvom res zgolj v tem, da jih zdaj posnamemo in smo postali kot oni?« (Lowe 2014, 165).

Zadnja leta vojne in prva leta povojne Evrope je **maščevanje** predstavljalo rdečo nit skoraj vsega, kar je se zgodilo, naj je šlo za aretacije nacističnih zločincev, njihovih kolaborantov ali civilistov, ki so skozi vojno sodelovali z okupatorjem. Dejstvo je, da je v zadnjih letih vojne, ko so zavezniške in uporniške sile bile tik pred zmago, večina poveljniške strukture, kot tudi njihovi nadrejeni, ob izgrelih svojih vojakov velikokrat zamižala na eno oko, civilno prebivalstvo pa je izkoristilo kaos ter si dalo duška po vseh letih grozodejstev (Lowe 2014, 96). Pod velikim maščevalnih pritiskom so bile predvsem mlade ženske, ki so jih večinoma obtoževale druge, starejše ženske, ker bi se naj spečale z Nemci. Mlade ženske so si v času vojne kruh služile ravno s ponujanjem spolnih uslug okupatorjem, kar je bila velikokrat edina pot za preživetje celotni družini. Priljubljenost, ki jo je uživala obtožba in maščevalno veselje, ki ga je dalo kaznovanje, kažeta na to, da so tako moški kot ženske doživeli okupacijo predvsem kot ponižanje. Jean-Paul Sartre je kolaboracijo pozneje opisoval z izrazito seksualnimi pojmi, in sicer kot »vdajo« moči okupatorja, v nemalo francoskih romanih iz 40. let prejšnjega stoletja

pa so kolaboracionisti upodobljeni kot ženske ali kot šibki, poženščeni moški, ki jih zapeljejo možati čari tevtonskih vladarjev. Srdito maščevanje nad padlimi ženskami je bilo torej le način za premagovanje nelagodnega spomina na osebno in kolektivno nemoč (Judt 2005, 60).

3.2 Koncentracijska taborišča

Dodatno so maščevanje podžgala odkritja koncentracijskih taborišč. Dokler so napredovanja zavezniških vojska odkrila manjše pokole in grobišča nacistov in njihovih kolaborantov, je bilo to nekaj doslej poznanega, a ob odkritju koncentracijskih taborišč pa so zavezniške sile odkrile nekaj, kar bi lahko imenovali **pobijanje »industrijskih razsežnosti«**. Sprva Sovjetske sile niso verjele svojih očem, a kar hitro se je izkazalo, da so odkrili celo mrežo taborišč smrti, ki so se vrstila vedno bolj proti notranjosti Nemčije. Odkritja so imela takojšnji učinek, saj so na ogled napotili propagandiste, novinarje in dopisnike, ki so vest o grozodejstvih nacizma sporočile svetovni javnosti. Obstoj koncentracijskih taborišč je takoj preplaval sovjetske in vzhodne medije, medtem ko so bili odzivi v Veliki Britaniji in ZDA bolj zadržani. Britanci so, tako kot Američani, vedeli za ubijanje Judov, a o tem niso na veliko razpravljali, saj bi od njih pričakovali takojšnje ukrepanje. Tudi po prejetih dopisih se medijske hiše niso odločale za objavo, češ, da gre za ruski propagandni trik (Lowe 2014, 98–107).

A mnenje se je docela spremenilo, ko so Zahodne zavezniške sile same prvič prestopile prag koncentracijskih taborišč. General Eisenhower in General Patton³ sta prav tako bila priča prvih odkritij in si tudi sama ogledala grozodejstva, da sta lahko s prve roke poročala ameriški javnosti, da ne gre za propagando, ampak kruto realnost nacističnih grozodejstev. Po šoku spoznanja o delovanju taborišč so zakon vzeli v svoje roke. Poveljniki enot so svojim **vojakom »dopustili« nasilje in izživljanje** nad pazniki taborišč, enako so namenili tudi samim zapornikom nad pazniki taborišč, če so le imeli moč, da so se nasilno lahko izživeli. Zavezniški poveljniki so po navadi usmrtili nemške SS-ovce⁴ na lastno pest, zdravniki pa so zavračali pomoč nacistom zaradi gnusa, ki so ga doživeli ob obisku taborišča. Maščevanja vojakov nad nacističnimi pazniki taborišč po večini niso sodili zaradi kršenja ženevske konvencije. Maščevanje nad pazniki taborišč so dovolili tudi Judom in ostalim preživelim iz taborišč. Tako Sovjeti kot tudi Američani so Judom ponudili 24 ur, da se lahko maščujejo paznikom in ostalim

---

³ General George Patton je bil oficir ameriške vojske v drugi svetovni vojni, General Dwight Eisenhower je bil vrhovni zavezniški poveljnik v drugi svetovni vojni in kasneje 34. predsednik Združenih držav Amerike (Prunk 2015).

⁴ SS oziroma Schutzstaffel so bile posebne vojaške enote nacistične Nemčije, naslednice jurišnih odredov SA – Sturm Abteikung (Dolen in Gabrič 2002).

uslužbencem v taborišču. Preživeli Judje sicer maščevalnega nasilja in ubojev nad Nemci kasneje niso priznavali, a dejstvo je, da se je to dogajalo. Ustvarile so se tudi nasilne skupine, kot na primer »**Maščevalci**«, ki so iskale specifične naciste in se maščevale za njihova dejanja nad Judi. Leta 1988 je londonski Imperialni vojni muzej posnel pogovor s poljskim Judom, v katerem je prikazal takratno znašanje nad Nemci med osvoboditvijo in še dolgo po njej (Lowe 2014, 112).

Pri tem smo si sodelovali. Bilo nam je prijetno. Žal mi je le, da tega nisem storil večkrat. Na kakršenkoli način že: jih pometal z vlaka. Kadarkoli sem menil, da lahko izkoristimo priložnosti in jih naklestimo, smo jih. Spominjam se neke priložnosti v Avstriji. Zašli smo v hlev in v njem se je skrival nemški častnik. Odkrili smo ga in z njim ravnali natanko tako, kot so oni z nami: privezali smo ga ob drevo in ga ustrelili. Če bi mi rekli, naj to naredim zdaj – niti pod razno. Takrat pa mi je bilo prijetno. Prijalo mi je. To je bila edina stvar, ki nam je takrat bila v zadovoljstvo. Takole vam povem: kar naj se mi oglasi kdo, ki v podobnih razmerah ne bi užival, pa mu že pokažem ... To je morda bila edina stvar, zaradi katere je bilo vredno preživeti vojno, to, da smo lahko to počeli. Res nam je bilo v veliko zadovoljstvo (Lowe 2014, 110).

Na maščevanje so čakali tudi vsi prisilni delavci, ki so kot sužnji delali dneve in noči za nacistične industrijsko-vojaške potrebe. Ko so nemške kraje zapustili zadnji nemški vojaki ali jih osvobodili zavezniki, so odkrili na tisoče prisilnih delavcev, ki so jih nacisti privedli iz okupiranih držav. Ker možnosti odhoda domov takoj po osvoboditvi ni bilo, so se po nemških krajih dogajali razvrati prisilnih delavcev. Pretepanje domačinov, pitje alkohola in posiljevanje so bili nekaj povsem normalnega v takratnem kaosu po vsej Nemčiji. Podobno so izvajali tudi nad vojaki, ko so se ustalili v določenem kraju. V stanju alkoholiziranosti so vzeli orožje, tudi topove in streljali v nemške hiše, v katere so pač hoteli (Lowe 2014, 117). »Vem, da smo storili nekaj precej nečloveškega. Bojim pa se, da smo si to podzavestno že dolgo želeli. Hoteli smo se boriti z Nemci. Borili se sicer nismo, smo pa zato storili to, kar je temu še najbolj podobno ... Hoteli smo se maščevati. Ves čas. Vsekakor je šlo za maščevanje. To željo smo morali spraviti iz sebe« (Lowe 2014, 110).

4 Medvojni in povojni poboji po Evropi

Ker je evropsko okupirano prebivalstvo drugo svetovno vojno doživelo kot degradacijo, prevaro in samoponižanje na dnevni ravni, sama zmaga nad silami osi ni bila dovolj. Prav tako ni bilo dovolj, da zločince pripeljejo pred sodišča, saj slednja takoj po vojni niso imela zaupanja ljudi. Želja po kaznovanju in maščevanju je bila odraz globlje potrebe. Zato so ljudje vzeli red v svoje roke. Odločali so kdo lahko živi in kdo ne in to v času brez vladavine prava (Judt 2005, 58–83).

Za vojni čas je značilno, da se najsrhljivejša grozodejstva ne zgodijo med bojem, marveč potem, ko je boja konec. Vojak lahko s srditim vojskovanjem resda maščuje smrt padlih tovarišev, vendar pa to veliko lažje stori, ko je sovražnik poražen, razorožen ter prepuščen na milost in nemilost nasprotniku. Vojak ima največ moči, ko mu predajo nadzor nad ujetniki, sovražnik pa je takrat najbolj nemočen (Lowe 2012, 131).

4.1 Vzhodna Evropa

V trenutnih zgodovinskih virih je pozornost glede maščevanja zmagovalcev nad poraženci najbolj uperjena na Rdečo armado Sovjetske zveze. Ko so vojaki Rdeče armade prečkali nemško mejo, so po blaznečem izbruhu nasilja umorili vse, kar jim je prišlo na pot. Ne ženske in prav tako ne otroci niso bili prepuščeni milosti. **Iznakažena trupla, polja umorjenih žensk in otrok** so podobe, ki jih je težko opisal katerikoli dopisnik tistega časa, ki je poskušal prikazati grozodejstva vojne širši javnosti. Pri nasilju Rdeče armade je šlo predvsem za nasilje nad ženskami najprej v obliki posilstev, nato brutalno klanje in iznakaženje trupel. O trpljenju nemških žensk je napisanega veliko, a med najbolj motečimi podatki je vsekakor ta, da se je v letih 1945–46 v sovjetski zasedbeni coni Nemčije rodilo kar med 150.000 in 200.000 »ruskih dojenčkov«, dodatno te številke ne zajemajo abortusov, zaradi katerih je marsikatera ženska tudi umrla (Judt 2005, 35). Zaradi podob in zgodb posledic napredovanja Rdeče armade, se je na vzhodu vzpostavil velik upor proti Sovjetom oziroma Rusom nasploh, ki traja še danes. Dodatno so Sovjeti vse nemške kraje za sabo uničili, celo tako daleč, da so stežka našli prostor za prenočitev (Lowe 2014, 95). A za razlago sovjetskega maščevanja nad nemškimi kraji in ljudmi je potrebno prebrati zapise pričevanj sovjetskih vojakov, ki so omenjena grozodejstva opravičevali kot **revanšizem**, storjen nad lastnimi družinami. »Uničili so mi življenje«, je po smrti žene in šestih otrok zapisal Salman Kiseljev. »Ubili so mojo malo Njušenko«, je dejal podporočnik Kracov, heroj Sovjetske zveze, ki so mu mobilne enote klavceci (Einsatz-gruppen)

v Ukrajini pobile ženo in hčerko. »Ostala mi je samo še ena stvar: maščevanje« (Lowe 2014, 96).

Ko se je beseda o nasilnih sovjetskih vojakih razvnela po Vzhodni Evropi, je milijone civilistov bežalo pred njimi. Ameriški diplomat George Kennan je sovjetsko maščevanje opisal takole:

Nesreča, ki je to območje zadela z vstopom sovjetskih sil, v sodobnem evropskem izkustvu nima primere. Obstajali so precejšnji predeli, kjer je po prvem prehodu sovjetskih sil – sodeč po vseh obstoječih dokazih – ostal živ komajda kak moški, ženska ali otrok avtohtonega prebivalstva. Rusi ... so s prvotnim prebivalstvom pometli na način, ki mu zagotovo ni para že vse od dni azijskih hord. (Judt 2005, 34).

Drugi vidik razlage sovjetskega opustošenja je bila **razlika med zahodnim in vzhodnim evropskim svetom**. Medtem ko je zahodni svet tehnološko in po življenjskem standardu močno prednjačil, je vzhod bil še pred vojno zelo reven in nerazvit. Po začetku svetovne vojne pa je še vsa ta revščina bila popolnoma izropana in opustošena s strani nemške vojske ter njenih kolaboracionistov. Medtem pa sama Nemčija do prvih bombardiranj leta 1944 posledic vojne sploh ni čutila. Zato je za sovjetskega vojaka bil tolikšno večji šok, ko je prvič stopil v »razvito« Evropo. Posledica tega je bilo še toliko večje izživljanje nad prebivalstvom in infrastrukturo, saj so sedaj bili Rusi na vrsti, da povzročijo trpljenje nemškemu prebivalstvu, kot so to nemški vojaki naredili nekaj let predtem prebivalstvu Sovjetske zveze (Judt 2005).

4.1.1 Češkoslovaška

Največje sovraštvo nad nemškim okupatorjem in posledično nad Nemci nasploh je bilo vidno na Češkem in Poljskem. Če povzamem najprej primer Češke, je le-ta od vseh narodov v Evropi najdlje trpela pod nemško okupacijo. S priključitvijo čeških Sudetov k Tretjemu rajhu se je pri njih okupacija tako rekoč začela 1938 in končala tudi dokaj pozno, saj je bila Praga med zadnjimi osvobojenimi prestolnicami v Evropi. Zaradi represije skozi vsa leta okupacije so se Čehi močno maščevali nad nemškim civilnim prebivalstvom in nad nacisti ter kolaboracionisti. Zajete nemške vojake so polivali z bencinom in sežigali, kolaboracioniste in druge sodelavce so pretepli, ženske posilili in nekatere celo pobili. Usmritev brez sojenja še tik pred kapitulacijo Tretjega rajha je bilo precej, veliko jih je bilo interniranih v novo organizirana taborišča, kjer so prejšnje SS strukture zamenjali zavezniki oziroma Rdeča armada ali civilno prebivalstvo osvobojene države, oblikovano v Revolucionarne straže (Betts, 1950).

Na smrt so nas še bolj nasilno opozarjale usmrtitve, ki so jih v taborišču izvajali vsem na očeh. Vsakega esesovca, ki so ga v taborišču odkrili, so javno pobili. Nekega dne so toliko časa preteпали šest mladih fantov, da so negibno obležali na tleh, nakar so jih polili z vodo (ki so jo morale prinesiti Nemke), nato pa se je pretepanje nadaljevalo, vse dokler v fantih ni bilo več znakov življenja. Strahotno iznakažena trupla so namenoma pustili več dni zraven latrin. Štirinajstletnega fanta so ustrelili skupaj s starši, ker je bojda s škarjami poskušal zabosti pripadnika Revolucionarne straže. To je le nekaj primerov usmrtitev, ki so se dogajale skoraj vsak dan, večinoma s streljanjem (Lowe 2014, 147).

Mučenja v taboriščih na Češkem (kot tudi na Poljskem, a o tem kasneje) so bila edinstveno pretresljiva. Vojaki Rdeče armade in člani Revolucionarne garde so se nad ženskami izživljali pred očmi otrok in partnerjev. Posilstva, streljanja in onemogočanje spanca preko reflektorjev, pretepanje moških, kot tudi otrok je bil vsakdan v omenjenih taboriščih. Ogromno Nemcev, ki trpljenja in maščevalnega izživljanja niso bili sposobni naprej trpeti, je storilo samomor. Ženske so najprej ubile svoje otroke, nato še same storile samomor. Podobnih primerov ter splošnih samomorov etničnih Nemcev je bilo na Češkem in Moravskem okoli 5.558, a je številka po vsej verjetnosti bila veliko večja. Nemcev kot ujetnikov v taboriščih niso izpustili vse do leta 1948, saj so jih po koncu kaosa večinoma izkoristili kot brezplačno delovno silo za ponovno gradnjo infrastrukture in zagon gospodarstva. Pripovedi o taboriščih smrti na Češkem so odmevale še dolgo po tem, ko so se nemški begunci vrnili v Nemčijo. Govora je bilo o izstradanju do smrti ter množičnih pobojih ter o ostalih nič kaj drugačnih metodah, kot so se jih posluževali esesovci v nacističnih koncentracijskih taboriščih (Lowe 2014).

Države zmagovalne strani so po vojni zaradi pospravljanja in grajenja nove infrastrukture potrebovale veliko fizične pomoči za kar so se »Veliki trije« (ameriški predsednik Roosevelt, sovjetski predsednik Stalin in britanski premier Churchill) dogovorili že na konferencah pred koncem vojne, in sicer da bodo **Nemci opravljali prisilno delo za gradnjo nove Evrope**. To so nato tudi počeli v Franciji, Britaniji in seveda Nemčiji, Poljski, Jugoslaviji ter tudi Češkoslovaški (Prunk 2015). V praksi pa je to seveda izgledalo popolnoma drugače, saj se je **lokalno prebivalstvo izživljalo nad prisilnim delavstvom**. Pljuvanje, kamenjanje, pretepanje nemških vojnih ujetnikov in drugih delavcev, ki so delali in pospravljali. Pretepanje so z gorjačami in povodi za pse izvajale tudi starejše gospe in to celo do te mere, da se žrtve niso več bile sposobne pobrati in dela opravljati naprej. Nekatere so skočile v vodo, čemur je sledilo streljanje. Ljudje so iz prisilnih delavcev (golo življenje) strgali obleke, čevlje, prstane na način,

da so ostali popolnoma goli. Na Češkem je prisilno delo izvajalo navadno nemško oziroma sudetsko civilno prebivalstvo, saj je bilo zaradi Sudetske pokrajine na Češkem živečih etničnih Nemcev precej oziroma veliko več, kot v ostalih evropskih državah, ki jih je zasedla nemška vojska. Prisilnim delavcem na Češkem se je godilo enako kot Judom v času nemških koncentracijskih taborišč – morali so nositi svastiko in rokavni trak z oznako »N«. Niso jim pustili obiskovati trgovin, uporabljati javnih prevozov, dodatno so jih pretepalii vedno, ko se je nekemu to zahotelo (Lowe 2014).

Poleg nasilja in maščevanja na ulicah mest in v taboriščih so se dogajali **pokoli**. Znani so razvpiti pokoli v mestih Ustri nad Labem, Postoloprty, Taus, Horni Mostenice. Znani so prizori, ko so češki oficirji ustavili vlak, poln etničnih Nemcev iz Slovaške. Hladnokrvno so pobili moške, ženske in tudi otroke. Oficir, ki je likvidacije izvajal, je na koncu svoje početje opravičil z besedami: »Le kaj pa naj bi z njimi počel, potem ko smo že ustrelili njihove starše?«. Koliko Nemcev je dejansko umrlo na Češkoslovaškem je težko oceniti, vsekakor pa gre za več deset tisoč pobojev. Seveda pa si češki in nemški zgodovinarji niso enotni, saj gre za precej občutljivo temo še danes. Najbolj zanesljivi viri navajajo, da je zaradi pobojev in posledic povojnega kaosa umrlo med 24.000 in 40.000 Nemcev. A te številke ne vključujejo nezabeleženih smrti, kot tudi ne tistih, ki so umrli malo kasneje zaradi posledic povojnega kaosa (Lowe 2014, 144–153).

Načeloma pa so na Češkoslovaškem v neverjetnih prvih petih mesecih izdali **pomilostitve** za najhujša dejanja. 8. maja 1946 je Češkoslovaški začasni državni zbor sprejel Zakon št. 115/1946, ki v povezavi z uredbami Beneševih dekretov določa, da »vsako dejanje, storjeno med 30. septembrom 1938 in 28. oktobrom 1945, katere cilj je bil pomoč pri boju za svobodo Čehov in Slovakov ali kar je predstavljalo le povračilne ukrepe proti dejanjem okupacijskih sil in sotorilcev, ni nezakonito, tudi če se taka dejanja lahko kaznuje z zakonom.« Ta zakon, ki je še vedno v veljavi, je de facto zagotovil, da se za grozodejstva storjena proti Nemcem in njihovih kolaborantom v obdobju vojne, storilcev na Češkoslovaškem ne preganja (Offermann in drugi 2002).

Zloglasni dekreti takratnega predsednika Češkoslovaške Edvarda Beneša (t. i. Beneševi dekreti), sprejeti še v londonskem izgnanstvu, so bila pravna podlaga za odvzem premoženja, izgon 3,5 milijona sudetskih Nemcev in tudi manjše skupine Madžarov iz tedanje Češkoslovaške po drugi svetovni vojni ter pomilostitev kriminalnih dejanj nad takratnimi sovražniki s strani osvoboditeljev. Večina Beneševih dekretov se sicer ukvarja z ustanovitvijo nove države Češkoslovaške, a najbolj razvpiti del je postal ravno pravno upravičevanje izгона,

razlastitve in neobsodbe kriminalnega »maščevanja«. Beneševi dekreti so bili ob vstopu Česke in Slovaške v Evropsko Unijo močna tema pogajanj med članicami in kandidatkami.

4.1.2 Poljska

Nič kaj drugače ni bilo na Poljskem. Večina opuščenih nacističnih koncentracijskih taborišč je bilo ponovno zagnanih zelo kratek čas po tem, ko so se zadnji nacisti iz omenjenih taborišč umaknili pred napredujočo Rdečo armado. Večina Nemcev, živečih v okupirani Poljski, je bilo aretiranih in interniranih v omenjena taborišča. Aretirali so vse ujetе nacistе, kot tudi navadne civiliste, ki so bili kakorkoli povezani z okupatorjem, k temu je prispevalo že, če je oseba bila član nemškega športnega društva, v določenih primerih pa so aretirali ljudi brez razloga. Že sami napisi in opozorila na vhodu v taborišča so jetnikom dali vedeti kaj jih čaka (ponekod so ob ograjah visela obešena trupla). Tako kot po večini vzhodnih evropskih dežel so tudi tukaj zmagovalci nad poraženci počeli vse skrajnosti nasilja, za katere človek niti ne bi pomislil. Pretepanja s stoli, gumijevkami, siljenje k pretepanju med sabo, smrti zaradi lakote, kot tudi več urno stanje v ledeno mrzli vodi do smrti, prenatrpanost taborišč in posledično razvijanje bolezni, kot je tifus, so le začetki grozot. »Koncentracijska taborišča niso odpravljena, le novi nadzorniki so jih prevzeli« (Lowe 2014, 156). Pretresljivi so bili dogodki v taborišču v Zgodi ali v Schwientochlowitzu ter Trzebici. Poseben primer je zapor v Gliwicach, katerega so vodili Judi, ki so preživeli holokavst in kjer so nemške ujetnike preteпали z gorjačami. Preživeli iz zapora v Klodzku so pričevali tudi o grozotah, ko so z dolgimi gumijevkami jetnikom izbili oči iz jamic.

Dodatno so **še posebej mučili nemške jetnice**. Pretepanja in posiljevanja so bila vsakdan, a v poljskih taboriščih so jim odvzeli tudi otroke in jih pošiljali na poljsko prevzgojo. Ženske so se morale sleči in se popolnoma gole potopiti v gnojnico. Sadističnemu izzivljanju ni bilo videti konca – materam so ubili otroka pred očmi in jih skupaj z mrtvim otrokom preganjali z bičem, na koncu pa še pojedli njihov že tako majhen obrok hrane. Precej pretresljivo je bilo tudi prisilno odkopavanje množičnih grobišč zaradi nacističnih usmrtitev. Ženske so morale brez rokavic ali drugih zaščitnih oblačil odkopavale trupla v največji vročini: »Mrtveci so ležali na odprtem, dekleta in žene pa so morale z obrazom navzdol leči na njihova sluzava in odvratna trupla. Pripadniki poljske milice so obraze svojih žrtev s puškinimi kopiti zarinili v to ostudno razkrajajočo se gmoto. Zdrizasti človeški ostanki so jim zlezli v usta in nos. Za posledicami tega »junaškega« poljskega dejanja je umrlo 64 deklet in žena« (Lowe 2014, 158).

Pazniki so mučili ali ubijali jetnike zaradi največjih banalnosti, kot so pogovarjanje z nasprotnim spolom ali želja za premestitev v območje pod ameriškim nadzorom. Najbolj razvpiti incident se je zgodil v Lamsdorfu, kjer se je zaradi nepojasnjene vzroka zgodil požar, za katerega nemški ujetniki trdijo, da so ga poljski pazniki namenoma sprožili. Namreč zaradi kaosa, ki se je zgodil, so poljski pazniki kar pričeli streljati vse povprek, hkrati pa so jetnike pričeli metati v plamene. Po koncu požara so preživeli jetniki bili prisiljeni izkopavati množične grobove, kamor so pokopavali umrle jetnike zaradi požara ali streljanja, hkrati pa so v jamo zakopavali tudi še živeče bolnike – nekatere so prej ustrelili, mnoge pa pretepli do nezavesti in jih žive pokopali (Fowkes 2000).

4.1.3 Vzhodna Evropa – poboji v številkah

Končno število umrlih zaradi poveljnega maščevanja je še danes zelo različno interpretirano. Nemški viri omenjajo med 40.000 in 100.000 smrtnih žrtev zaradi posledic mučenja ali pobojev, medtem ko poljski viri navajajo, da je v delovnih taboriščih umrlo le 6.410 Nemcev. Kompromisne številke še danes ni moč najti, a po vsej verjetnosti gre za večje število, kot je 6.410 smrtnih žrtev. Vzhodnoevropske nemške žrtve so želele svojo tragedijo enačiti s holokavstom, čeprav ta primerjava ni bila na mestu, saj v primeru poljskih taborišč ni šlo za neposredno iztrebljanje ljudi, kot so to izvajali nacisti. Večini paznikov ni bilo sojeno zaradi zločinov, storjenih v delovnih taboriščih po vojni. Sodili so sicer nekaterim, a se je sojenje velikokrat zavleklo do te mere, da je primanjkovalo prič ali pa so takratni pazniki, obtoženi zločinov bili preslabega zdravja za sojenje. Dejstvo je, da je Poljake takoj po vojni bolj skrbela obnova, kot pa sojenje zaradi zločinov storjenih nad Nemci, četudi to ni opravičljivo v nobenem primeru, a je nekako primerljivo z drugimi državami, ki so bile deležne nasilnega iztrebljanja nacizma in fašizma (Fowkes 2000).

4.2 Zahodna Evropa

Znana **anekdota »Velikih treh«** (Stalin, Churchill in Roosevelt) ob večerji na konferenci leta 1943 v Teheranu govori o tem, da je Stalin predlagal, da nazdravijo likvidaciji »vsaj 50.000, morebiti 100.000 članov nemškega poveljujočega osebja«. Churchill, ki je vedel za grozote, storjene nad Poljaki s strani Rdeče armade še iz časa, ko sta si Hitler in Stalin razdelila Poljsko, se je ob predlogu zastudil in odvrnil, da britansko ljudstvo množičnih pobojev nikoli ne bi dopustilo. Nadaljevanje anekdote govori o tem, da Stalin vztraja pri 50.000 usmrtitvah, nakar v pogovor poseže Roosevelt, ki komično doda, da jih bodo potem postrelili zgolj 49.000.

Churchill se tudi po Rooseveltovi šali ni pomiril. A kljub anekdoti je potrebno dodati, da je ideja o usmrtni 50.000 nemških vojakov Roosevelta še naprej prevzemala, še posebej, ko je поблиže spoznal vse grozote in krutosti Tretjega rajha (Lowe 2012, 131–132).

Povojno nasilje v zahodni Evropi je potrebno preučevati z drugega vidika, kot v vzhodni Evropi. Če si pogledamo Tabela 4.1 o usmrtnih vojnih ujetnikov po vojni, je rezultat jassen – daleč največ usmrtnih je bilo izvedenih s strani Sovjetske zveze in Jugoslavije. A pri slednjih dveh je potrebno poudariti, da je okupator prva leta sejal sovraštvo in smrt na ozemlju omenjenih držav, medtem ko v ZDA in v Veliki Britaniji okupatorja v obliki okupacije ozemlja ni bilo (letalski napadi na Veliko Britanijo ne štejejo kot okupacija, četudi so le-ti povzročili ogromno žrtev v britanskih mestih). Kljub uspešnemu pohodu Rdeče Armade proti Berlinu in izgubam nacistične vojske, se je Rdeči armadi predalo manj nemških vojnih ujetnikov, kot se jih je Američanom in Britancem. Celotni nemški generali so v mesecu maju leta 1945 **zavlačevali s kapitulacijo zgolj zaradi dejstva, da se bi se lahko umikajoče se enote nemške vojske predale zahodnim zaveznikom in ne Rdeči Armadi**, kajti le-ta je slovela po svoji maščevalnosti in krutosti napram nemškim vojakom. Američani so zajeli okoli 3,8 milijona nemških vojakov, Britanci 3,7 milijona, medtem ko so Sovjeti zajeli »zgolj« 3,1 milijona (Lowe 2014). A kljub temu se je nemškim vojakom pisalo slabo, četudi pod ujetništvom ameriške ali britanske vojske. Prenatrpana taborišča, ki so bila dejansko zgolj kosi travnika, obdani z bodočo žico, brez barak ali kakršnekoli strehe nad glavo, kot zavetje pred vremenom. Oblečeno so imeli isto vojaško opremo, v kateri so bili zajeti. Ujetniki se niso imeli kje umivati, namesto stranišč so uporabljali luknje v zemlji, taborišča so dejansko izgledala kot kosi travnikov s potoki urina in luknjami dreka. Vodo so lahko pili le enkrat na dan in še to več tisoč ujetnikov iz ene pipe in zgolj eno uro. Odgovor Američanov na tovrstne nečloveške razmere je bil: »da bodo enkrat za vselej izgubili veselje do vojskovanja« (Lowe 2014, 135). V primeru nemških vojnih ujetnikov pod ujetništvom zahodnih zaveznikov ne govorimo o neposrednih usmrtnih, ampak o **posledični smrti zaradi nečloveških razmer**. Smrtnost je bila visoka, določeni avtorji govorijo o 800.000 umrlih ujetnikih, a bolj realne številke pripisujejo izgube med 50.000 do 60.000 nemških vojnih ujetnikov.

Tabela 4.1: Umrljivost vojnih ujetnikov

Država ujetništva	Vojni ujetniki	Število umrlih	%
Britanija*	3.635.000	1254	0,1
ZDA*	3.097.000	4537	0,1
Francija*	937.000	24.178	2,6
ZSSR*	3.060.000	1.094.250	35,8
Jugoslavija	194.000	80.000	41,2
Poljska	70.000	5400	7,7
Češkoslovaška	25.000	1250	5
Belgija, Nizozemska, Luksemburg	76.000	675	0,9
Skupaj	11.094.000	1.211.544	10,9

** - Številka zajema žrtve v taboriščih po celinski Evropi

Vir: Lowe (2014, 142).

4.2.1 Italija

Drugačen odnos zmagovalcev nad poraženci je bil v Italiji. V zadnjih letih, ko so Američani in Britanci osvobodili jug Italije, je sever Italije prevzela Nemčija, pod katero so »preživeli« Mussolinijevi fašisti počeli še hujša grozodejstva nad lastnim narodom kot v času njegove oblasti. A hkrati so se pričela zbirati tudi **odporniška gibanja pod vodstvom komunistov ter mnoga druga, katera je združevalo sovraštvo proti Mussoliniju**. Po dokončnem porazu fašistov in nacistov leta 1945 je Italijane zajel maščevalni val, kar pa so britanski in ameriški oficirji le nemo opazovali in se v prelivanje krvi niso vmešavali. Nekako so odporničkim skupinam dejali, da imajo določeno obdobje za maščevanje, dokler ne bodo prevzeli reda sami (Lowe 2012, 168). Krvni davek v Italiji je napram ostalim severnim in zahodnim državam bil relativno visok, saj je bilo v povojnih pobojih med 12.000 in 20.000 usmrtitev. Trupla fašistov in ostalih kolaborantov so izobesili po ulicah, kjer so jih mimoideči lahko obrcali in popljuvali, enako so se vedli tudi do Mussolinijevega trupla, preden so ga izobesili s strehe bencinske črpalke v Milanu. Razlika med Italijo in ostalimi zahodnimi državami je bila v tem, da italijanska odporniška gibanja oziroma italijanski partizani niso čakali na prihod zaveznikov, da bi predali ujetnike pravosodnemu sistemu, kot je to bila navada drugod v zahodni Evropi, ampak so **vzeli zakon v svoje roke**. A kljub temu »čistka«, kot so jo pričakovali italijanski partizani, ni prišla do izraza, saj so sodišča bila nenavadno naklonjena nekdanji oblasti in so obsodila neprimerno majhen odstotek fašističnih zločincev, kar je Italijane frustriralo, zato so v kasnejših mesecih po vojni ljudje ponovno vzeli pravico v svoje roke in vdiralii v zapore ter linčali zapornike. Ljudje v Italiji so verjeli v pravico v obliki uboja kot pravičnemu dejanju. Nove italijanske oblasti so kasneje pomilostile poboje iz maščevanja, ki so se zgodili v prvih dvanajstih dneh po koncu vojne (Lowe 2014, 166).

4.2.2 Francija in Beneluks

V severozahodni Evropi ni prihajalo do vsesplošnega maščevanja mest in vasi. V Franciji so odpirali tajne zapore v katerih so kolaborante posiljevali, pohabili ter izvajali vse različne oblike mučenja. V času osvobajanja Nizozemske in Belgije, torej še v času vojne, so uporniška gibanja in lokalni civilni veljaki kolaborantom požigali hiše in posestva, osebe pa so usmrtili, saj so dobro vedeli, kdo je sodeloval in kdo ne. V Belgiji so oblasti velikokrat zamižale na eno oko glede vseh zločinov odpora v času izгона Nemcev. V primerjavi z vzhodno Evropo so Nizozemci in Belgijci predali kolaborante sodnih oblastem. Problem je nastal, ker so ljudje na koncu uvideli, da veliko zločincev ni bilo pravično obsojenih. Z drugimi besedami, na Nizozemskem so se na 100.000 oseb z ubojem maščevali le enemu domnevemu kolaborantu, v Belgiji več kot trem v Franciji pa več kot dvaindvajsetim (Lowe 2014, 169). Za omenjene države je najbolj značilno kaznovanje žensk, ki so spale z okupatorjem. Imenovali so jih »horizontalne kolaborantke«. Lokalni policisti ali zavezniški vojaki so večinoma gledali vstran, ko so se lokalni veljaki spravili nad ženske, jih pobrili ali na njih metali gnojnico.

Tabela 4.2: Sodne obsodbe kolaborantov v zahodni Evropi

	Nor-veška	Danska	Belgija	Nizozemska	Francija	Italija	Češkoslovaška	Avstrija
Prebivalci leta 1945	3,1 m	4 m	8,3 m	9,3 m	40 m	45,4 m	10,5 m	6,8 m
Usmrtitve	1	0,7	3	0,4	3,8	0,2	6,5	0,4
Zaporne kazni	573	33	582	553	110	110	208	200
Milejše kazni	1083		378	663	188		234	7691
Skupno št. obsojencev**	1656	33	963	1216	309		449	7892

** Podatek velja za 100.000 prebivalcev. Čeprav so nekateri zgornji podatki natančni, jih je treba jemati za ocene, saj so marsikatero absolutne vrednosti še vedno predmet razprav. Ne glede na to si lahko z njimi ustvarimo dokaj ustrezno sliko, če jih uporabimo zgolj za primerjavo stanja v več držav (Lowe 2014, 174).

Vir: Lowe (2014, 17).

4.2.3 Sodne obsodbe in pomilostitve

Veliko držav je zaradi želje po vzpostavitvi reda v povojnem času odporniška gibanja in partizane **pomilostila** vseh zločinov med in po vojni zgolj zaradi tega, da so se lažje vklopili v civilno življenje. Določene države so namreč imele težave pri razorožitvi lokalnih milic in odporniških gibanj, saj so le-ta še kar nekaj časa po zmagi kljubovale novim oblastem ali zavezniškim vojskam. Pomilostitve so se po večini izvajale v prvih tednih in mesecih, medtem,

ko so kasnejša maščevanja in nasilje kaznovali toliko strožje. Dejansko je oseba zaradi nasilja ali celo usmrtnice takoj po kapitulaciji bila skoraj da ne oproščena, medtem ko so določene osebe več mesecev kasneje za veliko manjše kaznivo dejanje bile kaznovane veliko strožje. Linčanje in maščevanja ljudi so se povečini dogajala, ker ljudje niso verjeli, da bo kolaborantom pravično sojeno, zato so videli maščevanje kot edino pravo pot do pravice. Nove vlade so morale na novo preoblikovati sodišča – postavljali so nove sodnike in nova lokalna sodišča, ki so primer za primerom obsojale kolaboracije. V večini držav je šlo za t. i. »narodno degradacijo«, kar je v praksi pomenilo izgubo državljanskih pravic. Slednje so bile manjše kazni, medtem, ko je bila smrtna kazen primer tudi v državah, kjer so z izvajanjem smrtne kazni že davno prekinili (Lowe 2014, 166–168).

5 Povojni poboji v Sloveniji

V Jugoslaviji so se zgodile ene izmed najbolj krutih in nasilnih grozodejstev v času vojne in tudi po njej. Za razliko od drugod po Evropi, je v Jugoslaviji **poleg vojne proti okupatorju potekala tudi državljanska vojna med različnimi narodi ali različnimi političnimi strujami, kar lahko označimo tudi za ideološko vojno**. Med samo vojno so se narodne, etnične, politične in verske delitve poglobile do te mere, da so bili »Jugoslavani« v enaki meri pripravljeni pobiti drug drugega kakor tuje okupatorje. Hrvati so pobijali Srbe v imenu katolicizma, Srbi so požigali muslimanske vasi v Bosni in madžarske v Vojvodini, monarhistični četniki so se spopadali s komunističnimi partizani (Lowe 2012, 267). Na Hrvaškem so pod NDH vladali ustaši, ki so veljali za najbolj krut režim v Evropi, saj so izvajali močno etnično in versko čiščenje, prekašali so jih zgolj nacisti. V Jesenovcu so ustaši pobili več 100.000 ljudi, večinoma Srbov, zaradi tega je veliko srbskih komunistov v partizanski vojski vodila želja po maščevanju nad ustaškim režimom. V zadnjih mesecih vojne se je nemška vojska skupaj z ustaši, domobranci in ostalimi kolaboracionističnimi skupinami pomikala proti severu Jugoslavije skozi današnje slovensko ozemlje, da bi prešla pod ujetništvo britanske vojske, saj so verjeli, da jih Britanci ne bodo vrnili partizanom. Zato so boji potekali najdlje ravno na današnjem slovenskem ozemlju in ozemlju avstrijske Koroške in to celo do 15. 5. 1945. Poleg umikajočih se vojaških enot so se umikali tudi civilisti, ki so tako ali drugače bili povezani ali z okupatorjem, ustaškim režimom ali drugimi kolaboracionisti, saj so se bali povračilnih ukrepov partizanske vojske, nekateri (predvsem iz skrajne katoliške struje) pa so se enostavno bali odnosa komunizma nad verniki. V Pliberku na današnjem avstrijskem Koroškem

so umikajoče čete naletele na velik šok, saj jih je Britanska vojska prisilila k predaji partizanom, kot je to veleval dogovor med zavezniki, in sicer, »da se morajo sile osi vdati vojski, proti kateri so se borile« (Lowe 2012, 267). Pliberska »tragedija« je še danes predmet mitologiziranja tako v Sloveniji, kot tudi na Hrvaškem, kjer politične stranke črpajo svoje politične programe in izkoriščajo takratne razmere za doseg ciljev v politiki danes. Mnogi namreč še danes trdijo, da so Britanci zagrešili velik »zločin« oziroma kršitev ženevske konvencije, ko so umikajoče se enote nemške, ustaške in domobranske vojske ter begunce, ki so jih spremljali, vrnil Titovim partizanom, saj da so jasno vedeli, kakšna usoda jih čaka na južni strani meje med današnjo Avstrijo in Slovenijo. Še dodatno so Britanci naleteli na očitke glede vrnitve dvanajst tisoč slovenskih domobrancev, katere so »pretentali«, da jih bodo poslali v taborišča v Italiji in ne v Jugoslavijo, a storili so ravno slednje, enako so naredili z zajetimi kozaki (Lowe 2012, 269). Zaradi odkritega cinizma se je britanskega povelja kmalu prijel naziv »**povelja prevare**« oziroma »**Deception order**«. Iz vseh slednjih dokazov bi lahko sklepali, da so Britanci oziroma zahodno zavezniško vodstvo dobro vedeli, kaj čaka nemške vojne ujetnike in njihove sodelavce v primeru predaje jugoslovanskim partizanom. Kasnejši britanski premier Harold Macmillan, ki je bil takrat odgovoren britanski minister rezident za Sredozemlje, je zmedo na avstrijskem Koroškem opisal v dnevniškem zapisu z dne 13. 5. 1945:

Ta izraza, ustaš in četnik, pokrivata vse od gverilskih sil, ki so jih Nemci sestavili iz Slovencev in Hrvatov ter Srbov za boj proti Titu in ki so jih Nemci oborožili in vzdrževali – do ljudi, ki so zaradi tega, ker so rimo katoličani in politično konzervativni, ali iz kateregakoli razloga izgubili simpatije do revolucionarnega komunizma in so zato označeni za fašiste ali naciste. (To je zelo preprosta formula, ki se v spremenjeni obliki preizkuša, kot opažam, v angleški politiki) (Macmillan, 1984, 758).

Kljub temu da so nekateri boji med partizani in umikajočo se nemško vojsko ter kolaboracionisti potekali vse do 15. 5. 1945, pa je **vodstvo z Macmillanom na čelu 13. 5. 1945 sprejelo odločitev, da se vse Jugoslovane vrne partizanom**, v kar so vključili tudi spremljajočo civilno prebivalstvo. Ker je v večini šlo za vojaško osebje so za civilno prebivalstvo dilemo rešili z bistroumno »pravno« interpretacijo: ker Robertsonovo povelje civilnih oseb ni izključevalo, jih je treba izročiti (Kutoš 2004, 246).

Po predaji omenjenih jugoslovanskim partizanom, so jih le-ti poslali na dolg pohod ob reki Dravi proti Mariboru, kjer so postavili prehodna taborišča. Sprva so pohodi potekali dokaj urejeno in korektno, a vedno bolj so bili oddaljeni od zahodnih zaveznikov, bolj je situacija za

ujetnike postala nevarna. Bolj kot se je kolona razvlekla, bolj so ujetnike silili k teku, da ujamejo drugi del kolone in takrat so se pričela streljanja vse povprek (Lowe 2012, 270). Kdor je hotel pobegniti, je bil na mestu ustreljen. Za usoden premik je veljalo tudi v primeru, če se je ujetnik zgrudil ali želel zgolj olajšati. Lokalni prebivalci so ujetnikom ponujali vodo in hrano, a v primeru, da se je kdo približal vodi, je bil ustreljen. Določene usmrčitve so se dogajale poljubno, a načeloma so vse ujetnike preiskali, da bi ugotovili, h kateri vojski je pripadal. Veliko jih je bilo zelo nespametnih in so s sabo nosili dokumente ter slike, ki so dokazovale pripadnost. Streljanja so izvajali kar v bližnjem gozdu ali v tankovskih rovih, ki so jih pripravili že nemški vojaki v času umika proti Avstriji. Trupla so kar metali v omenjene rove, niti jih niso zakopali, saj so naslednji dan usmrtili še več vojnih ujetnikov.

Po dvajsetih minutah vožnje so nas kakor vreče žita raztovorili na Mariborskem otoku, ki leži pred mostom. Ko smo se mu približevali, smo slišali odsekano drdranje strojnice ter tu in tam kakšen posamičen strel iz puške. Nobenih dvomom nismo več imeli o tem, kaj nas čaka. Ko so nas zabrisali s tovornjaka, sem se ujel na noge, tako da sem si lahko dodobra ogledal grozljivo prizorišče. Če bi Dante živel v dvajsetem stoletju, bi tu našel navdih za svoje pisanje ... Pozornost mi je pritegnilo več množičnih grobov, izkopanih slabih tristo metrov narazen. Ker so bili skoraj do vrha polni trupel, nisem mogel ugotoviti, kako globoki so. Rekel bi, da je v vsakem bilo vsaj tristo kadavrov. Na vrhu gomil sem opazil premikanje; nekatere žrtve so bile še žive! Iz ostudnih jam se je slišalo vpitje: »Brat, ubij me! Še enkrat me ustreli!« Spomnim se, da se je krik večkrat ponovil. Poleg tega so bili v grobovih neranjeni možje, ki so se dušili, ker so nanje metali trupla. Tudi oni so vpili, da bi jih kdo slišal. Nekatero žrtve so poskušale pobegniti v gozd, partizani pa so streljali za njimi. Tovornjaki so pripeljali nove skupine ujetnikov. Ko so jih stražarji začeli raztovarjati, so puške in strojnice veliko glasneje zaropotale, saj so ujetniki poskušali pobegniti, takoj ko so se znašli na tleh. Čeprav sem imel roke še vedno zvezane na hrbtu, sem jo tudi sam ucvrl. Spotaknil sem se ob vejo, ki je ležala na tleh, in padel. To me je najbrž rešilo, saj so stražarji očitno mislili, da so z mano opravili in pozornost usmerili drugam (Prcela in Guldesco, dok. št. XXII, str. 265–266).

Iz zgoraj zapisanih pričevanj lahko sklepamo, da je v primeru Jugoslavije šlo za **organizira no in vnaprej dogovorjeno množično ubijanje**, ki je bilo vodeno. Po trditvah demografa Vladimirja Žerjavića je na poti med Pliberkom in Mariborom v prvih dneh po predaji ujetnikov s strani Britancev partizanom bilo pobitih okoli 60.000 kolaborantov, večinoma ustašev in muslimanskih čet, kar predstavlja približno polovico vseh predanih ujetnikov (Lowe 2012,

275). Okoli 9.000 slovenskih domobrancev od skupno vrnjenih 12.000 je bilo usmrčenih v Kočevskem Rogu brez sojenja, skupna številka pa govori, da je bilo skupnih žrtev protipartizanskega tabora okoli 13.500. Med žrtvami so bile tudi ženske in pripadniki ustaškega mladinskega gibanja. Poboji so se dogajali tudi v okolici Ljubljane, v Laškem in Hrastniku, kjer so hrvaške kolaborante vrgli v jame, na njih pa zmetali ročne granate. V Istri so italijanske ujetnike vrgli v velike jame in brezna in jih pustili umreti. Obračuni so potekali v ozračju močne čustvene napetosti, močne propagande, pozivov na očiščenje družbe in ob poudarjanju trpljenja, ki so ga Slovenci in še posebej pripadniki narodnoosvobodilnega gibanja doživeli s strani okupatorjev in kolaborantov (Golob in drugi 2005, 48).

Tabela 5.1: Smrtne žrtve v Sloveniji

Vojni status	Število žrtev
NOV in POS	24.822
NOV in POJ	2.523
Aktivist OF	3.319
Sodelavec partizanskega gibanja	1.811
Vojska državne varnosti	386
Narodna zaščita	211
Varnostno obveščevalna služba	157
Jugoslovanska armada	57
Partizanski dezertjer	200
Nemška vojska	10.118
Nemška vojska – dezertjer	68
SS	162
Italijanska vojska	1.315
Madžarska vojska	293
Wehrmacht	424
Slovenska legija, Legija smrti	39
Štajerski bataljon	18
Slovenski četnik	438
Vaški stražar (MVAC)	784
Domobranec	11.812
Gorenjska samozaščita	1.876
SNVZ	309
Civilisti	23.412
Neugotovljen status	11.952
Ostalo	1.338
Skupno	97.744

Vir: Second World War (2017).

6 Teoretski okvirji poveljnih povelj

6.1 Izjemno stanje

Po drugi svetovni vojni, grozotah holokavsta in koncentracijskih taborišč je mednarodna skupnost slovesno sprejela **splošno deklaracijo človekovih pravic**, da bi preprečila ponovitev takšne tragedije. Najhujši vidik pogojev, ki so jim bili Judje podvrženi v koncentracijskih taboriščih, je bil ta, da so bili oropani vsakršnih pravic, tako pravnih kot naravnih. Vendar pa Giorgio Agamben meni, da smo v zadnjih dvajsetih letih priče ponovnemu pojavu taborišč, katerih logika je podobna tisti iz nacistične Nemčije: pridržani zaporniki so izpostavljeni mučenju, spolnim zlorabam in odvzemu vsakršnih pravic, ki se običajno pripisujejo človeškemu bitjem. Čeprav so ta taborišča nemara ilegalna, zato ne obstajajo tudi povsem zunaj zakona, saj so dovoljena pod izrednimi pogoji »Vojne proti terorju«. Kar Agamben upravičeno poudari, je to, da je **koncept »stanja izjeme«, v okviru katerega pravni red ne velja in ki ga veliko držav implicitno prevzema v boju proti terorizmu, tukaj enak kot v primeru koncentracijskih taborišč**. Nacistična Nemčija, na primer, ni kršila weimarske ustave, temveč je delovala znotraj njenih določil, ki so vladi dovoljevale zamrznitev posameznikovih pravic, če bi bilo to nujno. Tako »lahko s pravnega vidika Tretji rajh dojemamo kot stanje izjeme, ki je trajalo dvanajst let« (Agamben 2005, 2), saj je Hitler takoj po prevzemu oblasti 28. 2. 1933 razglasil Uredbo o zaščiti ljudstva in države oziroma *Verordnung des Reichspräsidenten zum Schutz von Volk und Staat* (Reichstagsbrandverordnung). Slednja je za nedoločen čas razveljavila člene ustave, ki so zadevali osebno svobodo, svobodo izražanja in zborovanja, nedotakljivost stanovanja ter pisemsko in telefonsko tajnost, a dejstvo je, da omenjena uredba ni bilo nič drugačna, kot členi weimarske ustave, ki so jo utrdile prednacistične vlade (Agamben 2004, 181–182). Edina razlika v primerjavi s prejšnjo uredbo pa je, da nikjer ni bilo zapisano *izredno stanje*. Dejansko je ostala uredba veljavna do konca Tretjega rajha, kar so nacistični pravniki imenovali *hoteno izredno stanje* (Agamben 2004, 182). Tako bi lahko moderni totalitarizem v 20. stoletju opredelili kot z izjemnim stanjem uvedeno zakonito državljansko vojno, katera ne omogoča zgolj fizičnega odstranjevanja političnih nasprotnikov, marveč celih kategorij državljanov, ki jih zaradi takega ali drugečnega razloga ni mogoče vključiti v politični sistem. Dodatno pa je potrebno omeniti, da je ustvarjanje trajnega izrednega stanja še danes ena izmed praks zahodnih demokratičnih sistemov (Agamben 2005).

Koncept stanja izjeme seže daleč v zgodovino, saj je razpravo o njem moč zaslediti že v času francoske revolucije (Agamben 2005, 2). Opredeljuje posebno stanje, v okviru katerega je **pravni red začasno razveljavljen zaradi izrednih razmer ali resne krize, ki grozi državi**. V takšnih okoliščinah suveren, tj. izvršna oblast, prevlada nad ostalimi, zaradi česar lahko država v času spopadanja s krizo krši osnovne norme in zakone. Če je pred nastopom modernosti oblast pravico nad življenjem, ki je hkrati pravica povzročiti smrt, izvajala le v »izrednem stanju« napada na suverena, potem teži zdaj oblast suverena k razširitvi svoje oblasti nad življenjem v vse pore družbenega življenja in v vse momente življenja družbe. Izredno stanje, v katerem lahko suveren neomejeno izvaja svojo pravico nad življenjem, je postalo pravilo. Pravo ima funkcijo legitimacije tega pravila. Izredno stanje je bilo v pravu zasnovano kot začasna razveljavitev običajnega prava (predvsem omejitev in odprava pravic in državljanov), zdaj pa je začasnost izginila (Kutoš 2004). Misli, da je izjema temeljna pravu, izvirno ni formuliral Agamben, temveč sta jo razvila Carl Schmitt (2005) in Walter Benjamin (2004) v prvih desetletjih dvajsetega stoletja. Benjamin je zgolj bežno razmišljal o problematiki izjeme v svoji analizi čiste oblike nasilja, ki mu pravi »božansko nasilje« in ga locira zunaj prava, ter trdi prav to, da izjemo iz pravnega reda izključi suveren. Schmitt je zasnoval oblast suverena kot razpolaganje z avtoriteto, ki lahko začasno ukine pravni sistem in razglasi izredno stanje oziroma stanje izjeme, če je celovitost države eksistencialno ogrožena (Schmitt 2005). Utemeljitev stanja izjeme tako znotraj zakonov kot onkraj njih je pravzaprav Schmittov najpomembnejši uvid. Meni, da odločitev o izjemi presega normativni okvir, saj jo tvori začasna razveljavitev pravnih omejitev suverenosti, a je obenem prav izjema tista, ki definira pogoje možnosti samega obstoja pravnega reda (Schmitt 2005). Pravni red v bistvu negativno opredeljuje njegovo nasprotje, tj. stanje izjeme, ki osvetljuje, kaj pravo je in kaj njegovo področje pravzaprav zajema, in sicer z ustvarjanjem situacije, za katero normativni red ne velja.

Agamben svojo razpravo prične s teoretske perspektive in si nato prizadeva za opredelitev splošne teorije stanja izjeme, za katero meni, da je postala »dominantna paradigma vlade v sodobni politiki« (Agamben 2005). Pojav stanja izjeme interpretira v Foucaultevem smislu, saj se osredotoča na »biopolitični pomen« izjemnosti kot vsesplošno razširjenega političnega aparata. Za Agambena je začasna ukinitvev oziroma razveljavitev prava osrednjega pomena, saj neposredno zadeva življenja ljudi – te ne obravnava kot politične subjekte ali državljane, ampak kot človeška bitja kot taka. Ključno v Agambenovi teoriji stanja izjeme je politično nerazločevanje med zunanjim in notranjim, med zasebnim ali golim življenjem (življenjem človeka) – ki mu pravi *zoē* – in javnim življenjem (življenjem državljana), ki zaznamuje

življenje kot *bíos* (Agamben 1998). To aristotelsko razločevanje za Agambena več ne velja, saj mora suverena oblast ločnice zabrisati, da lahko legitimira svoje vse bolj obsežno nadzorovanje življenj državljanov. Nejasno obliko človeškega bitja, ki pri tem nastaja, Agamben poimenuje **homo sacer** (Agamben 1998). Ta figura je reducirana na »golo življenje«, kar pomeni, da ima suveren nad njo popolno oblast – ne le do tiste mere, do koder seže njen status državljana, temveč vdira tudi na področje njenega naravnega življenja ter lahko zanika njeno pravico do življenja. Prostor, v katerem ljudje padejo na raven »golega življenja«, Agamben imenuje taborišče, pri čemer jasno aludira na koncentracijska taborišča v nacistični Nemčiji, kjer so bile Judom odvzete ne le politične pravice, ampak tudi sam status človeških bitij (Agamben 1998).

Homo sacer ali *sveti človek* (Agamben 1998) izhaja iz starega rimskega prava, kjer so storilci kaznivih dejanj vzbudili jezo bogov, zato so bili obredom *sacratio* »posvečeni« v stanje, v katerem jih po eni strani ni bilo mogoče žrtvovati, kar se je sicer zgodilo drugim obsojencem. Prepoved žrtvovanja Agamben razume tudi v smislu, da jih ni bilo mogoče kaznovati (usmrtiti) na zakonito predpisane načine. Po drugi strani pa je *homo sacerja* lahko vsakdo nekaznovano ubil. *Homo sacer* je bil tako v stanju hkrati zunaj in znotraj prava, izločen iz vesolja kaznivosti, a tudi izročeni vesolju, v katerem ga lahko vsakdo nekaznovano ubije (Kutoš 2004, 240). Po Agambenu *zoē* nikoli ne moremo povsem ločiti od *bíos*a, saj izključitev elementa v nekem smislu še okrepi njegovo razmerje do tistega, kar je vključeno. Na podoben način stanje izjeme sovпада s pravom, saj zarisuje meje normativnega reda. Agamben meni, da »stanje izjeme ni niti zunaj niti znotraj pravnega reda; problem njegove definicije zadeva prav prag oziroma območje nedoločnosti, kjer se notranjost in zunanost medsebojno ne izključujeta, temveč se meje med njima brišejo« (Agamben 2005). Pomen tega »območja nedoločnosti« za sodobno mednarodno politiko pa je bil večinoma spregledan oziroma zanemarjen, predvsem zaradi konceptualne težavnosti zavrnitve jasne dihotomije med zunanjim in notranjim. Zato si Agamben prizadeva za t. i. »logiko polja«, po kateri jasne razmejitev niso možne (Agamben 2005). Pri tem ima osrednjo vlogo koncept prepovedi (vstopa), politični vzvod, ki posameznika izključi iz skupnosti, medtem ko hkrati definira to izključitev prek ohranjanja vezi z njo: to, da ni del neke družbe, opredeljuje prepovedani element prav z določili družbe, iz katere je izključen. Prepoved je konceptualno povezana s stanjem izjeme ne le zato, ker obe proizvajata izključitev objekta iz določene sfere prek nadaljnega sklicevanja na njen kontekst. Na globlji ravni obe opravljata funkcijo konstituiranja družbene skupine z izkoriščanjem strahu pred raznolikim, nečloveškim, drugim-od-nas.

Stanje izjeme je trajna značilnost evropskih držav vsaj od prve svetovne vojne naprej. Agamben njen izvor locira v francoski revoluciji, ko so revolucionarji vpeljali možnost začasne ukinitve ustave v primeru velike nevarnosti. Pri tem je zanimivo, da kljub začasni ukinitvi pravnega reda v mnogih državah med drugo svetovno vojno francoska ustava še danes eksplicitno ureja razglasitev izrednega stanja, medtem ko večina drugih zahodnih ustav (nemška, italijanska, britanska in ameriška) takšne začasne razveljavitve ne omenja. Agamben zato namiguje, da »je razglasitev stanja izjeme v Franciji postopoma nadomestila generalizacija paradigme varnosti kot normalne tehnike vladanja brez precedensa« (Agamben 2005).

6.2 Nekropolitika

Ena izmed preučevanih teorij je Mbembov esej »Necropolitics« (slov. »Nekropolitika«). Njegov esej se napaja iz **koncepta biopolitike in raziskuje njegovo razmerje do pojmov suverenosti (imperij) in stanja izjeme** (Mbembe 2003, 12), da bi odgovoril na vprašanja, ki zadevajo politiko smrti. Mbembeja zanimajo figure suverenosti oziroma t. i. suvereni, katerih osrednji projekt je »splošna instrumentalizacija človeške eksistence in materialno uničenje človeških teles in populacij.« (Mbembe 2003, 14). V eseju prične z razlago naslednjih definicij: ultimativni izraz suverenosti, ki predstavlja oblast in zmožnost odločanja o tem, kdo naj živi in kdo umre ter biopolitike, ki predstavlja tisto sfero življenja, nad katero oblast izvaja svoj nadzor.

V razdelku »Politika, delo smrti in 'postajanje subjekta'« Mbembe predstavi interpretacijo politike kot dela smrti. Izhaja iz Heglovega pojmovanja smrti, pri čemer človeško bitje resnično postane subjekt – tj. ločen od živali – v boju in delu, skozi katera se sooča s smrtjo. Mbembe zaključí: »Politika je zato smrt, ki živi človeško življenje« (Mbembe, 2003, 15). V svojem delu Mbembe izhaja iz Schmittove opredelitve suverenosti kot oblasti nad odločanjem o stanju izjeme ter identificira suženjska dela na plantažah in kolonialni svet kot manifestaciji stanja izjeme. Trdi, da so suženjske plantaže in »kolonije tiste lokacije *par excellence*, kjer se da nadzorne mehanizme in zagotovila pravnega reda suspendirati« (Mbembe 2003, 24), saj teorija pravične vojne velja le za »civilizirane« države. **Suverenost uveljavlja svojo pravico do ubijanja z namenom vladanja tem svetovom prek formacije terorja oziroma nekrooblasti.** Ker sužnje in »divje« kolonialne staroselce dojema bolj kot živali kot pa ljudi, »so kolonialne vojne zasnovane kot izraz absolutne sovražnosti, ki osvajalca zoperstavi absolutnemu sovražniku« (Mbembe 2003, 16–25).

V delu, kjer Mbembe opisuje nekropolitiko in poznomoderno kolonialno okupacijo, se posveti dvema primeroma poznomoderne kolonialne okupacije: južnoafriškemu apartheidu in sodobni okupaciji Palestine, ki ju označi za najbolj dovršeno obliko nekrooblasti. Ko opisuje Južno Afriko, Mbembe ponudi še eno uporabno interpretacijo suverenosti: »V tem primeru suverenost pomeni zmožnost razsojanja o tem, kdo je pomemben in kdo ne, kdo je odvečen in kdo ne.« (Mbembe 2003, 27). Mbembe nato ponudi prostorsko branje kolonialne okupacije Palestine v skladu s tremi osrednjimi značilnostmi: teritorialno fragmentacijo, vertikalno suverenostjo in razdrobljeno okupacijo. Te so dokaz **obsednega stanja**, ki »kot predmet suverena zajema celotne populacije« (Mbembe 2003, 30).

Na koncu svojega eseja Mbembe opisuje, kako se je sodobno vojskovanje oddaljilo od preprostega pripajanja teritorijev, ki so ga izvajale civilizirane države po diktatu teorije pravične vojne. Ob primerih zalivske vojne in vojaške kampanje na Kosovu pravi: »Vojne v dobi globalizacije si zato prizadevajo prisiliti sovražnika v predajo ne glede na neposredne posledice, stranske učinke in 'kolateralno škodo' vojaških posredovanj.« (Mbembe 2003, 31). Avtor nato razpravlja o situaciji v Afriki v zadnji četrtini 20. stoletja. Zaradi vsesplošnih postkolonialnih denarnih in ekonomskih kolapsov, je Afrika preplavljena z vojnimi stroji – te tvorijo segmenti oboroženih sil, ki se medsebojno razhajajo in spajajo glede na naloge, ki jih je treba opraviti, in siceršnje okoliščine. Vojni stroji so financirani z ekstrakcijo naravnih virov (ekonomija enklave), ki je spremenila »enklave v privilegirane prostore vojne in smrti.« (Mbembe 2003, 33). Nadalje trdi, da je Afrika poleg tega izkusila »emergenčno oblike vladnosti brez primere, ki jo zaznamuje upravljanje z množicami.« (Mbembe 2003, 34) Tisti, ki so na oblasti, rabijo sodobne brutalne tehnologije uničevanja za nadzor celotnih kategorij ljudi, poboji civilnega prebivalstva pa so postali nekaj običajnega (Mbembe 2003, 32–34).

Avtor ponazarja tudi logiko mučeništva in preživetja s primerom samomorilskega bombnega napadalca. Medtem ko logika preživetja narekuje zmago takrat, ko preživiš svoje sovražnike, logika mučeništva na drugi strani zahteva tvojo smrt, saj je prav ta orodje za doseg zmage (uboja tvojih sovražnikov). Mbembe razlaga, da ta navidezno paradoksalna logična poteka pravzaprav nista kontradiktorna. Čeprav namreč svojo svobodo izgubiš, če te nekdo ubije, jo lahko obenem pridobiš, če izbereš samožrtvovanje svojega življenja, saj je prav »smrt natanko tisto, zaradi česar in nad čimer imam oblast«. Zatirani smrt »doživljajo kot 'izhod iz groze in osvoboditev spon'« (Mbembe 2003, 39).

7 Povojno nasilje – politološka primerjava po Evropi in na Slovenskem

7.1 Raziskovalna vprašanja in hipoteze

Cilj mojega magistrskega dela je bil, da s pomočjo preučevanja obstoječih zapisov oziroma analize sekundarnih podatkov zapisov o povojnih pobojih ugotovim, ali lahko umestim povojne poboje na Slovenskem in po Evropi skozi teorijo stanja izjeme in teorijo nekropolitike, ki sta v nalogi tudi podrobneje predstavljene. Prav tako sem želel ugotoviti, ali je šlo v povojnih pobojih po Evropi in na Slovenskem za skupne dejavnike vzrokov in povodov ter v kolikšni meri gre za specifične dogodke ali za podoben kontekst po vsej Evropi. Z namenom, da bi lahko to podrobneje primerjal, preučil in ugotovil, kako in zakaj so se dogajali povojni poboji, sem si zastavil naslednja raziskovalna vprašanja in hipoteze:

- Raziskovalno vprašanje 1: *Skozi katere teoretske okvirje lahko razložimo povojne poboje v Evropi in na slovenskem?*
- Raziskovalno vprašanje 2: *Ali gre v slovenskem primeru povojnih pobojev za unikum oziroma specifične dogodke oziroma ali gre za enak kontekst kot po Evropi?*
- Hipoteza 1: *Teoriji stanje izjeme in nekropolitike sta ustrezni teoriji za analizo povojnih pobojev.*
- Hipoteza 2: *Raziskovalni teoretski okvir omogoča identificiranje skupnih dejavnikov v različnih kontekstih povojnih pobojev v Sloveniji in Evropi.*

7.2 Metodologija, vzorec in zbiranje podatkov

Metodološki okvir preučevanja je temeljil na kvalitativnem raziskovanju, in sicer na **sekundarni analizi**, ki je najprimernejša za izbrano temo. Uporabo sekundarnih podatkov odlikujejo specifične, ki omogočajo kakovostno in poglobljeno raziskovanje preteklosti ter jih pri kvalitativnih in kvantitativnih pristopih ni mogoče najti. Namreč, zgodovinske vsebine sčasoma zbledijo, dandanes pa je temo povojnih pobojev izjemno težko raziskovati, saj žrtev in izvajalcev povojnih pobojev ni več veliko živelih, zaradi svoje starosti in političnih vplivov današnjega časa pa bi podatki lahko bili subjektivno obarvani ter posledično ne bi prispevali kakovostnih, relevantnih podatkov, ki jih potrebujem za svojo raziskavo. Pri analizi se bom posluževal publikacij statističnih uradov, različnih dokumentov vladnih in nevladnih institucij,

strokovnih člankov v časopisih, revijah, obstoječih raziskav ter drugih dokumentov, ki se ukvarjajo s področjem mojega raziskovanja.

Različne teorije sem podrobno preučil in medsebojno primerjal, kar je tudi ena izmed glavnih prednosti sekundarnega raziskovanja – da kombiniramo različne vire podatkov in v krajšem času kot pri primarnih raziskavah pridobimo večjo količino informacij. To mi je predstavljalo odličen vir idej za nadaljnjo vsebinsko analizo in interpretacijo, saj sem na podlagi usvojenega znanja iz teorij skušal le-te medsebojno povezati in z njihovo pomočjo razložiti dogajanje v času povojnih pobojev. Slednje sem primerjal po Evropi in na Slovenskem, pri čemer sem se osredotočal predvsem na povode, dejavnike in okoliščine, ki so privedle do grozodejstev po drugi svetovni vojni.

7.3 Predstavitev in interpretacija primerjalne analize

7.3.1 Teoretski okvirji povojnih pobojev (RV1, H1)

Kot že omenjeno, bom skušal v sklepnem delu opredeliti povojne poboje skozi teorijo izjeme avtorja Agambena in nekropolitike avtorja Mbembeja. Če povzamem glavno idejo teorije stanja izjeme, le-to opredeljuje posebno stanje, v okviru katerega je pravni red začasno razveljavljen zaradi izrednih razmer ali resne krize, ki grozi državi. V takšnih okoliščinah suveren, tj. izvršna oblast, prevlada nad ostalimi, zaradi česar lahko država v času spopadanja s krizo krši osnovne norme in zakone. Z vzpostavitvijo izrednega stanja, kot se je to zgodilo v Nemčiji leta 1933, z razglasitvijo uredbe o zaščiti ljudstva in države⁵ je razglašeno izjemno stanje oblasti oziroma suverenu pravno omogočalo na primer fizično odstranjevanje političnih nasprotnikov ali pa vseh državljanov, ki jih zaradi takega ali drugačnega razloga ni bilo mogoče vključiti v politični sistem (Agamben 2005). V Tretjem rajhu so tako lahko pravno opravičili vso predvojno in medvojno nasilje, saj je šlo za t. i. **hoteno izjemno stanje**. Dodatek k tej odredbi pa je bil pravilo »Schutzhaft«⁶ preko katerega so nacistične SA in SS enostavno aretirale nasprotnike, saj je bil Schutzhaft postavljen izven pravil kazenskega in zapornega prava. Nemški organi so ves čas Tretjega rajha pazili, da so Schutzhaft ohranili v največji možni nedoločenosti, nenehno se je poudarjala njegova absolutna neodvisnost od slehernega sodnega nadzora in sklicevanja na normalni pravni red. »Varstvo svoboščin, ki je na delu Schutzhaft, je ironično varstvo proti začasni razveljavitvi zakona, ki je značilna za izredne razmere« (Kutoš v

---

⁵ Verordnung des Reichspräsidenten zum Schutz von Volk und Staat (Reichstagsbrandverordnung).

⁶ Z reinterpetacijo zakona »Reichstagsbrandverordnung« iz leta 1933 je moč policije preko »Schutzhaft« postala neodvisna od kazenskega prava.

Agamben 2004, 182). Schutzhaft se je kasneje dejansko razvezal od stanja izjeme oziroma od uredbe, katera je bila temelj in začel veljati v normalnih razmerah. Tako so tudi koncentracijska taborišča iz stanja izjeme, kot začasna razveljavitev prava zaradi morebitne nevarnosti, postala trajno pravilo. Nacisti so na ta način nasilje lahko pravno opravičevali preko sklicevanja na zgoraj omenjene uredbe. Za primerjavo sem preučil možnost uvedbe stanja izjeme na Slovenskem v času druge svetovne vojne. Ker je na Slovenskem že v medvojnem času prišlo do medvojnega nasilja, ki ni bil v skladu s civiliziranimi pravnimi načeli, sem poskušal najti uredbo ali odlok, preko katerega so partizani in posledično Komunistična partija izvajali nasilje preko stanja izjeme. Na podlagi zgoraj omenjenega je potrebno pogledati v sklepe *Odloka slovenskega narodnoosvobodilnega odbora o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitvev*, ki je bil objavljen v Slovenskem poročevalcu z dne 1. 10. 1941, leta II, št. 19 oziroma t. i. **Zaščitni odlok** (glej Priloga A). Že takrat je Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO) sprejel sklepe, kako obravnavati izdajalce. Gre za najpomembnejše pravne akte, ki so vtisnili pečat nadaljnjemu zgodovinskemu dogajanju na Slovenskem in ki so bili tudi poglavitna podlaga za izvajanje revolucionarnega kazenskega sodstva. Že iz takratnega vidika so člani omenjenega odloka protipravni (Šturm v Golob in drugi 2005, 100). Zaščitni odlok je bil v svojih bistvenih sestavinah že ob nastanku v očitnem nasprotju s splošnimi, od civiliziranih narodov priznanimi pravnimi načeli, ki jih je človeštvo strnilo v kodeks etičnih vrednot in pravil družbenega sožitja. Gre za **primer zlorabe prava**, saj akt ni bil namenjen zagotavljanju svobode in vzpostavitvi demokratične družbe, ampak je bil uporabljen kot sredstvo za ustrahovanje ljudi in za izvedbo komunistične revolucije ter za vzpostavitev totalitarnega družbenega sistema pod monopolno oblastjo komunistične partije (Šturm v Golob in drugi 2005, 100). Zaščitni odlok je bil sicer sprejet s strani takrat še ne suverena, ampak odporniškega gibanja, ki je postajalo vedno bolj vplivno, priznано s strani lokalnega prebivalstva in tujih zaveznikov, kar je tudi nakazovalo, da bo to omenjeno odporniško gibanje v primeru zmage postalo suveren.

Na podlagi zaščitnega odloka lahko zatrdim, da je bil sprejet v duhu stanja izjeme, ko so bila pravna določila civilizirane družbe razveljavljena. Zaščitni odlok je na nek način **pravno opravičeval medvojno in kasnejše povojno nasilje**, saj se je suveren na podlagi členov o izdajalcih in posledičnemu kaznovanju izdajalcev lahko navezoval na sprejet zakon. Seveda so člani bili protipravni in v nasprotju s splošno prevzetimi akti. Dodatno je nakazoval, da si partizani pod vodstvom Komunistične partije Jugoslavije želijo prevzeti oblast in da bodo le-to naredili z nasiljem ter izven sodnih postopkov.

Enako lahko zatrdim za povojne poboje na Češkoslovaškem, kjer so preko **Beneševih dekretov** pomilostili vse zločine, storjene nad vojnimi ujetniki sil osi ter nad civilnim prebivalstvom Sudetov. Zakon št. 115/1946, ki v povezavi z uredbami Beneševih dekretov določa, da »vsako dejanje, storjeno med 30. septembrom 1938 in 28. oktobrom 1945, katere cilj je bil pomoč pri boju za svobodo Čehov in Slovakov ali kar je predstavljalo le povračilne ukrepe proti dejanjem okupacijskih sil in sosterilcev, ni nezakonito, tudi če se taka dejanja lahko kaznuje z zakonom.« Ta zakon, ki je še vedno v veljavi, je de facto zagotovil, da se za grozodejstva, storjena proti Nemcem in njihovih kolaborantom v obdobju vojne, storilcev na Češkoslovaškem ne preganja (Offermann in drugi 2002). Sprejet zakon je vse do vstopa Češke Republike in Slovaške v Evropsko Unijo bil jabolko spora med kandidatka in članicami EU. Beneševi dekreti so v več primerih bili protipravni in v neskladju z uveljavljenimi pravnimi načeli civilizirane družbe, a tudi v tem primeru bi lahko zakon brali skozi prizmo stanja izjeme. Sicer gre za zakon, ki je bil sprejet po povojnih zločinih, a ga lahko beremo skozi izjemno stanje ravno zaradi dejstva, ker opušča priznana pravna načela za dosego cilja suverena tj. pomilostitev za povojne zločine.

Avtor Samo Kutoš v zadnjem delu knjige Agambenove knjige *Homo Sacer* želi umestiti vrnitev in poboj domobrancev z uporabo pojma **homo sacer** – teorije avtorja Agambena iz istoimenske knjige *Homo Sacer*; in sicer z razlago, da se domobrancev ni dalo »žrtvovati«, kar po njegovem lahko pomeni tudi, da se jih ni dalo kaznovati po rednem pravu (avtor navaja, da so pozneje opravili kazenske procese proti vodilnim domobrancem ter da je vsaj to ponujalo možnost bolj človeške obravnave, četudi je večina bila obsojena na smrt s streljanjem, a so bili vsaj nekateri obsojeni na blažje kazni), a utemelji, da se jih je dalo na podlagi Titovega ukaza neposredno ubiti (Kutoš v Agamben 2004, 249). Avtor dr. Dean Komel v knjigi *Žrtve vojne revolucije* pod naslovom »Ideološko nasilje kot etični problem slovenstva« prav tako opisuje kaznovanje in povojne poboje skozi teorijo *homo sacer* kot način nekaznovanega uboja in odpira vprašanje glede umestitve povojnih pobojev v Agambenov teoretski okvir. Nadaljuje, da to lahko drži ali pa ne; odvisno od tega, kako se ocenjujejo pogoji, pod katerimi se je izvršil sprejem in vrnitev. V primeru, da je šlo za razpolaganje z »golim življenjem« povemo gotovo premalo, saj to lahko vključuje tako rekoč vse od »malomarnosti« do najbolj perfidne volje razpolaganja. Avtor dodaja, da britanski ujetniki in spremljajoče civilno prebivalstvo na avstrijskem Koroškem ni izgubilo državljanskih pravic in če bi ostali v državi, ne bi bila njihova usoda nič manj kruta, za kar nedvomno obstajajo dokazi (Komel v Golob in drugi 2005, 145). Po njegovem so v primeru razlikovanja med državljanskimi in človeškimi pravicami bile kršene že prve, prav tako pa takega klanja ne moremo opravičevati s katero koli teorijo nujne nasilnosti vzpostavljanja

državne oblasti, tudi če obstajajo zgodovinski dokazi, kajti po avtorjevem mnenju lahko to postane opravičilo za kakršnokoli državno nasilje. Na koncu avtor zapiše, da je lahko vsaka država nasilna, a da je razlika med oblastjo, ki se te nevarnosti zaveda in se omejuje ter oblastjo, ki ta svoj privilegij zavestno izkorišča za neomejeno utrjevanje oblasti, ki gre čez vse. Avtor doda, da ni pravne institucije, ki bi dovoljevala prosto, kaj šele sistematično ubijanje ljudi, tudi v izrednih razmerah, kot je vojna, se pa to lahko zgodi ob uzurpaciji državne oblasti, ki jo označujemo kot totalitarizem (Komel v Golob in drugi 2005, 145).

Če povzamem zapisano, lahko zatrdim, da se je v času okupacije v večini evropskih držav pričelo načrtovanje oboroženega odpora proti okupatorju. V državah, kjer so se odporniška gibanja razvijala, se je posledično izvajalo oboroževanje podeželskega prebivalstva, učinkovito propagiranje in priprava ljudi na nasilje nad okupatorjem in njegovimi sodelavci oziroma kolaboracionisti in hkrati propagiranje dehumanizacije okupatorja in njegovih sodelavcev z vpeljavo odlokov in zakonov, na primer v primeru izdajstva, kot je zaščitni zakon SNOO. To pa de facto predstavlja uporabo stanja izjeme in vzpostavitev nekropolitike oziroma odločanja o tem kdo bo živel in kdo ne. Nekaznovano ubojstvo skozi Agambenovo teorijo *homo sacer* je v Jugoslaviji postala norma, kar pritrjuje tudi avtor Samo Kutoš in dr. Dean Komel. Tako lahko povojne poboje na podlagi zgornjih zapisov umestim v teorijo *homo sacer*. **Še bolj pravilno, pa menim, da lahko povojne poboje umestimo v teorijo stanja izjeme in nekropolitike**, saj so v primeru maščevanja zmagovalcev nad poraženci le-ti bili smatrani kot manj vredni ljudje, bili so »slečeni« vseh pravic, vse do »golega življenja«. Tako nacisti kot kasneje zavezniki in zmagovalci vojne, so svojim žrtvam najprej vzeli vso imetje, ki so ga imeli na sebi, vključno z obleko in obutvijo, tako da so žrtve na koncu bile gole. Pripeljali so jih do »golega življenja«, stanja, ko jim je bila odvzeta vse človeško. Pljuvanje, kamenjanje, pretepanje nemških vojnih ujetnikov in drugih delavcev, ki so delali in pospravljali je bila norma, na sodni postopek ni želel čakati nihče. Pretepanje z gorjačami in povodci za pse so izvajale tudi starejše gospe in to celo do te mere, da se žrtve niso več bile sposobne pobrati in dela opravljati naprej. Nekatere so skočile v vodo, čemur je sledilo streljanje. Ljudje so iz nekdanjih sovražnikov in okupatorjev, tako vojaških kot tudi civilnih, strgali obleke, čevlje, prstane na način, da so ostali popolnoma goli. »Golo življenje« je predstavljalo popolno dehumanizacijo vojnih ujetnikov na kar se je prebivalstvo ves čas skozi okupacijo pripravljalo.

Povojni poboji so bili izvajani s strani suverena, navadnih milic, odporniških gibanj in nenazadnje ljudi, kateri so maščevanja in poboje podpirali. Oblast jih je ves čas medvojnega in povojnega časa pripravljala na sovraštvo. V medvojni sovjetski družbi so ljudje pogosto naleteli

na zagrizeno sovraštvo do Nemcev. Vse do spomladi 1945 so sovjetski vojaki bili izpostavljeni skrajno žaljivi sovražni propagandi, ki je Nemce demonizirala na vse možne načine. V časopisih so izhajale pesmi, kot npr.: »... ubij Nemca, ubij ga zdaj – vsakič, ko ga vidiš, ga ubij« (Lowe 2012, 137). Takšna in podobna **dehumanizacija** okupatorja in sodelavcev se je preko propagande dogajala vsepovsod, zato se je tudi nekropolitika in odločitev, kdo bo živel in kdo ne, izvajala na vseh poljih.

Skozi magistrsko nalogo sem poskušal predstaviti vzroke in posledice druge svetovne vojne. Le-to sem poskusil čim bolj podrobno opisati, saj brez opisa vzroka, ne bi razumeli posledic. Maščevanja, ki je sledilo v povojni Evropi, ne smemo ločiti od njegovega širšega konteksta, tj. okupacije evropskih držav in posledičnega nacističnega uničevalnega nasilja, saj v tem primeru ne razumemo, zakaj so ljudje po vojni ravnali tako, kot dejansko so. V vseh omembah tako medvojnega in povojnega nasilja ne smemo nikoli priti do primerjav, kdo je večja žrtev, ker to ni bistveno, kajti žrtev je na koncu enakovredna žrtvi, ne glede na pripadnost. Maščevanje v Evropi je bila posledica poudarjanja in zavedanja zmagovalcev, da so Nemčiji oziroma Tretjemu rajhu ter kolaboracionistom zadali dokončen poraz. Žrtve okupatorja so si tako povrnilo moč in moralno ravnovesje je bilo vzpostavljeno, celotna evropska skupnost pa se je do neke mere končno razbremenila frustracij, ki so se nakopičile skozi nacistični in fašistični teror. **Sama dejanja maščevanja so posameznikom dala občutek, da niso pasivni opazovalci, ampak da lahko odločajo o tem, kdo lahko živi in kdo ne, kar lahko umestimo v teorijo nekropolitike**, saj je v času, ko so zmagovalne vojaške sile ponudile lokalnemu prebivalstvu 24 ur časa, da se maščujejo, tudi civilno prebivalstvo imelo moč suverena in odločanja, kdo lahko živi in kdo ne. Nekropolitiko so izvajali tudi Britanci, ko so zajeli nemške vojne ujetnike, ustaše, domobrance in spremljajočo civilno prebivalstvo. Ker so se odločili, da vrnejo vse ujetnike, tako vojne kot civilne, so odločali kot suveren preko nekropolitike.

Z maščevanjem so ljudje dobili občutek zadoščenja, prav tako pa so vzeli ponovno vajeti v svoje roke, kajti težava je bila predvsem v tem, da niso verjeli, da bodo na novo nameščene ustanove pravično obsodile zločince. V zahodni Evropi sta ameriška in britanska vojska ponujali kratek časovni interval, v katerem so si ljudje lahko dali duška nad zločinci, preden so zavezniki vzpostavili mir, a drugače je bilo v vzhodni Evropi in Sloveniji. V teh državah so se dogajale množične likvidacije, brez sodnih postopkov, a na temelju stanja izjeme in nekropolitike. Odstranitev sovražnika kot rešitev problemov suverena leži v teoriji Agambenovega dela, torej stanja izjeme, v kateri se vzpostavijo izredne razmere in pravila ter kjer je pravni red razveljavljen zaradi morebitne nevarnosti, ki preti suverenu. V tem stanju

suveren ustvarja atmosfero, kjer ljudem odvzame vse pravice in jih »sleče« do »golega življenja«. Dodatno pa suveren, preko najvišje instance vladavine odloča o tem, kdo lahko živi in kdo ne. **S tem lahko zatrdim, da sta teoriji stanja izjeme in nekropolitike ustrezni teoriji za analizo povojnih pobojev, s čimer lahko potrdim zastavljeno hipotezo 2.**

7.3.2 Kontekst povojnih pobojev po Evropi in na Slovenskem – unikum? (RV2, H2)

Skozi zapise in primerjavo sem preučil tudi različno povojno nasilje po delih Evrope. Dejstvo je, da so se dogajali vsepovsod, a z drugačno intenziteto. Poboji v vzhodni Evropi in Jugoslaviji so bili posledica terorja, ki ga je izvajal nemški okupator s kolaboracionisti v času okupacije, saj je cilj Tretjega rajha bil, da razširijo življenjski prostor za svojo arijsko raso ter da Slovane, katere so smatrali z »untermenschen«⁷ ali manj vredno raso iztrebijo ali zaslužnijo. Da so slednje lahko izvedli, so izvajali krute in nasilne prijeme. Reakcija lokalnega prebivalstva po vojni je zato toliko večja, saj so prebivalci skozi vsa leta vojne izgubljali svoje otroke, može in očete ter matere in žene. Drugače je bilo v Zahodni Evropi, kjer so nacisti veliko bolj umirjeno delovali na primer napram Francozom, Belgijcem ali Nizozemcem. Slednje je posledica podobnosti v germanski rasi, prav tako pa so izkoriščali njihov močen gospodarski potencial. **Zato lahko zatrdim, da povojni poboji v tej meri niso unikum v Sloveniji, ampak lahko podobnosti najdemo v vsej Vzhodni Evropi oziroma tam, kjer je okupator napram okupiranemu prebivalstvu deloval kot na manj vredno raso, ki jo je potrebno iztrebiti.**

7.4 Omejitve raziskave in predlogi za prihodnje raziskovanje

Analiza, ki sem jo izvajal, vsebuje določene omejitve, ki se mi jih zdi smiselno izpostaviti, saj lahko pripomorejo pri zastavljanju prihodnjih raziskav. Zaradi omejenosti naloge vsi elementi, ki bi jih bilo pod to temo smiselno raziskati, niso bili podrobno raziskani, zato te ideje zaenkrat ostajajo na papirju ter predstavljajo možnosti in izhodišča prihodnjih raziskovanj, ki bi s podrobnejšimi analizami lahko v večji meri osvetlili povojne poboje po Evropi in na Slovenskem.

7.4.1 Predlogi prihodnjega raziskovanja

Naloga lahko predstavlja izhodišče prihodnjih raziskav, saj nudi številne možnosti nadaljnjega raziskovanja. Prihodnji raziskovalci se v svojih delih lahko osredotočijo na zgolj določeno državo oziroma ozemlje, na katerem so se dogajali povojni poboji in jih tako raziščejo še bolj

---

⁷ Manjvredni ljudje, ki niso bili del višje rase (Žavbi, 2016)

v globino, poiščejo dodatna pričevanja in še obširneje orišejo grozovito dogajanje v povojnem času na dotičnem območju, kar v svojem delu zaradi širše zastavljene teme in tudi zaradi prostorske omejitve nisem uspel. Delo prav tako daje osnovo za rabo drugih politoloških, socioloških, antropoloških in drugih teorij, s pomočjo katerih morda prav tako lahko ubesedimo in interpretiramo povojno nasilje. Nenazadnje pa rezultati raziskave ponujajo celovit vpogled v značilnosti in ozadja povojnih pobojev, kar lahko služi kot osnova za nadaljnjo primerjavo in analizo politoloških raziskovalcev, ki lahko povojna nasilja in predstavljene teorije v moji nalogi preslikajo na današnji čas. Namreč, tudi današnje demokratične ureditve izkoriščajo stanje izjeme za svoje ilegalne cilje, kot je na primer prisluškovanje ali zapiranje teroristov oziroma iščejo načine za opuščanje temeljev prava za doseganje lastnih ciljev.

7.4.2 Omejitve raziskave

Ena izmed ključnih omejitev moje raziskave je sekundarna analiza podatkov. Čeprav jo odlikujejo specifične, ki omogočajo kakovostno in poglobljeno raziskovanje preteklosti ter jih pri kvalitativnih in kvantitativnih pristopih ni mogoče najti, bi za boljše razumevanje pobojev vsekakor bili koristni tudi poglobljeni intervjuji s preživeli tako na strani zmagovalcev kot na strani poražencev. Tako bi iz prve roke izvedeli, kaj se je v času grozodejstev dogajalo v glavah ljudi, ki so bili na eni in drugi strani vključeni v povojne poboje. Je pa potrebno poudariti in upoštevati, da so se v nalogi opisana grozodejstva dogajala pred več desetletji, kar pomeni, da žrtev in izvajalcev povojnih pobojev ni več veliko živčih, zaradi občutljivosti teme pa je tudi vprašljivo, v kolikšni meri bi bili pripravljene ponovno pogrevati to težko obdobje.

Dodatna omejitev je morda tudi osredotočenost na zgolj dve teoriji, s pomočjo katerih sem ubesedil in interpretiral povojne poboje. Zelo verjetno obstajajo še sociološke, antropološke in druge teorije, ki bi jih prav tako lahko uporabili za interpretacijo pobojev, vendar sta v moji nalogi svoje mesto dobili dve politološki teoriji, za kateri verjamem, da sta ustrezni in primerni za lažje razumevanje ter umestitev povojnih pobojev v kontekst in interpretacijo dogajanja.

7.4.3 Prispevek naloge

Kljub nekaterim pomanjkljivostim raziskave lahko zaključim, da rezultati in ugotovitve prispevajo k razumevanju povojnih pobojev po Evropi in na Slovenskem, prav tako prispevajo k teoretski razlagi te občutljive tematike. V svoji nalogi sem skušal na celovit način, z objektivnostjo in razumevanjem občutljivosti teme predstaviti povojne poboje, vključiti številne, različne dejavnike in okoliščine, ki so vplivale na pojav pobojev ter na njihovo

razširitev po drugi svetovni vojni. Naloga tako lahko predstavlja izhodišče prihodnjih raziskav, saj nudi številne možnosti nadaljnjega raziskovanja, ki se lahko osredotočijo na zgolj določeno državo oziroma ozemlje in tako še bolj v globino raziščejo posamezne poboje in dogajanje v poveljnem času. Prav tako lahko pričujoče delo služi tudi kot osnova za interpretacijo dandanašnjega dogajanja, saj lahko poveljna nasilja in predstavljene teorije v moji nalogi z nadaljnjo primerjavo in analizo preslikamo na nasilna in ilegalna dogajanja po svetu.

8 Sklep

Če za konec primerjam povojno nasilje v zahodni Evropi, vzhodni Evropi in Jugoslaviji, lahko zatrdim, da so se kruta maščevalna dejanja dogajala vsepovsod. A če pomislim na bistvene razlike med povojnimi poboji po različnih delih Evrope, pridem do sklepa, da so se po večini Evrope nad ujetniki ali nemškimi begunci maščevali tudi civilisti. V Jugoslaviji do tega ni prišlo, saj so povojni poboji bili skrbno načrtovani in ukazani s strani absolutnega suverena Josipa Broza Tita, ki je preko nekropolitike odločal, kdo lahko živi in kdo ne. Slednje nazorno dokazuje izjava vodilnega likvidatorja Ivana Mačka – Marije, in sicer, da so se držali izrecnih navodil Tita, da ne smejo kaznovati nikogar, če je bil še tak zločinec, ki je mlajši od 17 let, kar pa je seveda pomenilo, da so lahko kaznovali vse starejše od 17 let (Kutoš v Agamben 2004, 249). Jugoslavija je v tem primeru predstavljala unikum v evropskem prostoru. Vsepovsod drugod je začasni absolutni suveren na dotičnem ozemlju bila prisotna zavezniška vojska (Američani na zahodu Evrope, Britanci v srednji Evropi, Sovjeti v vzhodni), le v Jugoslaviji je suveren bilo odporniško gibanje, ki je do konca vojne postal suveren *par excellence* in tako, kot navedeno v svojih odlokih in sklepih, tudi prevzelo oblast. Poraja se vprašanje, zakaj so v Jugoslaviji povojne poboje izvrševali partizani, takrat že oblikovani v legitimno Jugoslovensko armado? Ker je v primeru Jugoslavije šlo za stanje, kjer je komunistična partija izvedla revolucijo, je morala svojo suverenost na ozemlju tudi utrditi. Slednje lahko povežemo ravno z enostranskimi dejanji povojnih pobojev, kajti le kako drugače lahko ljudstvu prikažeš absolutno oblast, kot pa s krutimi likvidacijami nekdanjih vojnih sovražnikov in prihodnjih razrednih in ideoloških nasprotnikov. Komunistična partija, ki je edina iz decentraliziranega uporniškega gibanja prerasla v absolutnega suverena, je bila v danem trenutku pod velikim pritiskom, da je zdržala povojno situacijo in interese zahoda ter vzhoda. Po eni strani se je morala umakniti iz zasedenih ozemelj v Trstu in v Celovcu, ker so se zavezniki tako dogovorili. Dodatno niso vedeli, ali bodo zaradi svoje ideološke barve lahko mirno ohranili oblast ali pa bodo napadeni s strani zahodnih zaveznikov, saj le-ti niso želeli nastanka novih komunističnih držav, preko katerih bi Sovjetska zveza pridobila močne strateške pozicije. Dodaten razlog za povojne poboje četnikov, ustašev in domobrancev je ležal po vsej verjetnosti tudi v dejstvu, da so le-ti v skupnem številu predstavljali vojaško grožnjo v primeru nove oborožitve, zato je hitro ukrepanje bilo ključnega pomena za ohranjanje suverenosti. In to jim je tudi uspelo, medtem ko je po vsem ostalem delu Evrope do vzpostavitve novih državnih uprav ter političnih sistemov suveren ostal navzoča zavezniška vojska in slednja je dopuščala, prav tako skozi nekropolitiko, maščevanje ali ubojstva, dokler le-ta niso škodovala ponovni vzpostavitvi reda in miru.

Dejstvo, da se je vso povojno nasilje dogajalo po koncu najbolj krute vojne v zgodovini civilizacije, je nekako razumljeno v duhu vseh grozodejstev, ki so se izvajala nad Evropejci. V nobenem primeru pa nikakor ne smemo dovoliti, da danes prihaja do kakršnihkoli opravičevanj ali zagovarjanj kateregakoli nasilja. A problem nastane, ker tudi današnje demokratične ureditve izkoriščajo stanje izjeme za svoje ilegalne cilje, kot je na primer prisluškovanje ali zapiranje teroristov. Opuščanje temeljev prava ter pravnih načel zaradi političnih ciljev pa je le korak oddaljeno od sprejemanja stanja izjeme ali nekropolitike, ki določa o tem, kdo lahko živi in kdo ne. Takrat pa smo ponovno v času, ki ga opisuje moje magistrsko delo.

9 Literatura

1. Agamben, Giorgio. 2004. *Homo sacer: suverena oblast in golo življenje*. Ljubljana: Študentska založba.
2. --- 2005. *Izjemno stanje, Homo Sacer II, 1. Prizma*. Ljubljana: Založba ZRC.
3. Beevor, Anthony. 2003. *Berlin: The Downfall 1945*. London: Penguin.
4. Betts, R.R. 1950. *Central and South Europe 1945 – 1948*. London in New York: Royal Institute of international affairs.
5. Browning, Christopher S. in Konstantin Konstantinovič Hudolej. 2002. *Challenges to international relations in post-cold war Europe*. Saint Petersburg: Saint-Petersburg State University Press.
6. Bullock, Allan. 1993. *Hitler and Stalin: Parallel Lives*. New York : Knopf : Distributed by Random House.
7. Corsellis, John in Marcus Ferrar. 2007. *Slovenija 1945: smrt in preživetje po drugi svetovni vojni*. Ljubljana. Mladinska knjiga.
8. Čepič, Zdenko, Damijan Guštin in Martin Ivanič. 2005. *Podobe iz življenja Slovencev v drugi svetovni vojni*. Ljubljana. Mladinska knjiga.
9. Dunnage, Jonathan. 1999. *After the war: violence, justice, continuity and renewal in Italian society*. Market Harborough: Troubador.
10. Ferfila, Bogomil. 2009. *Primerjalne politike v sodobnem svetu, Aplikativno-empirični del: razvite države sveta*. Ljubljana : Fakulteta za družbene vede.
11. Fowkes, Ben. 2000. *Eastern Europe 1945 – 1969: from Stalinism to Stagnation*. Harlow Pearson Education: Longman.
12. Golob, Janvit, Peter Vodopivec, Tine Hribar, Janko Prunk in Milena Basta. 2005. *Žrtve vojne revolucije: zbornik*. Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije.
13. Hafner Fink, Mitja in Niko Toš. 1997. *Metode družboslovnega raziskovanja*. Ljubljana : Fakulteta za družbene vede.
14. Judt, Tony. 2005. *Povojna Evropa 1945 – 2005*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
15. Keegan, John. 1989. *The Times Atlas of the Second World War*. London: Times Book
16. King, Charles, 2010. *Extreme politics: nationalism, violence, and the end of Eastern Europe*. New York: Oxford University Press.
17. Linasi Marjan. 2010. *Koroški partizani. Protinacistični odpor na dvojezičnem Koroškem v okviru slovenske Osvobodilne fronte*. Celovec: Mohorjeva založba.

18. Lowe, Keith. 2012. *Podivjana celina, Evropa po drugi svetovni vojni*: Ljubljana: Modrijan 2014.
19. Luthar, Oto. 2012. *Dežela senc: spomin na izgon in izginotje judovske skupnosti v Prekmurju*. Ljubljana : Založba ZRC.
20. Mbembe, Achille. 2003. Necropolitics. *Public Culture* 15 (1): 11–40.
21. Macmillan, Milan Hauner. 1983. *Hitler, a chronology of his life and time*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
22. Neuman, William Lawrence. 2011. *Social research methods: qualitative and quantitative approaches*. Boston: Pearson.
23. Offermann Klaus H., Jochen A. Frowein in Bernitz Ulf Kingsland Lord Q. C. 2002. *Legal Opinion on the Beneš-Decrees and the accession of the Czech Republic to the European Union*. Luxembourg, European Parliament.
24. Overy, Richard. 1998. *Russia's War: A History of the Soviet Effort: 1941-1945*. New York: Penguin Books.
25. Prunk, Janko. 2002. *Kratka zgodovina Slovenije*. Ljubljana: Založba Grad.
26. --- 2015. *Zgodovina Evrope v dobi racionalistične civilizacije 1775-2015*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
27. Schieder, Theodor. 1960. *Documents on the Expulsion of the Germans from Eastern – Central Europe*. Bonn: Federal Ministry for Expellees, Refugees and War Victims.
28. Slovenski poročevalec. 1941. *Dokumenti I, št.41, str. 119-120*. Dostopno prek: <http://www.rtvsl.si/blog/emonec/justifikacija-dr-lambert-ehricha/51761> (12. april 2017).
29. Tolstoj, Nikolaj. 1990. *Trilogija o poboju vojnih beguncev iz leta 1945: Vetrinje, Teharje, Rog*. Maribor: Založba za alternativno teorijo.
30. Webster, sir Charles in Noble Frankland. 1961. *The strategic air offensive against Germany 1939 – 1945*. London: HMSO.
31. Žvabi, Katja. 2016. *Zlorabe znanosti v času nacizma*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Priloga A: Zaščitni odlok Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora (SNOO)

Odlok slovenskega narodnoosvobodilnega odbora o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitvev (Slovenski poročevalec z dne 1. 10. 1941, leto II, št. 19)

A. ZAŠČITA NARODA.

Čl.I

Izdajalec se kaznuje s smrtjo.

Izdajalec je:

1. Denuncijant.
2. Kdor stopi neposredno ali posredno v stik z oblastniki okupatorjev ali z drugimi sovražniki svobode slovenskega naroda ali njihovimi zaupniki zaradi uničevanja ali trajne okrnitve politične svobode in samostojnosti.
3. Kdor zaradi svoje ali sebične skupinske koristi zbira in odvaja narodne sile za borbo proti osvoboditvi slovenskega naroda ali nudi za tako borbo pomoč s kakršnimi koli sredstvi.

B. ZAŠČITA NARODNOOSVOBODILNEGA GIBANJA

Čl.II

S smrtjo se kaznuje:

1. Kdor izda posredno ali neposredno oblastemali z namenom izdaje priobči ali širi tajnosti organizacije in dela narodnega osvobodilnega gibanja.
2. Kdor izda ali ovadi oblastem okupatorjev osebe, ki vodijo, sodelujejo in podpirajo narodno osvobodilno gibanje.
(št 3. izpuščen)
4. Kdor pridobiva oblastem okupatorjev ali drugim sovražnikom sredstva za borbo proti narodni osvoboditvi.
5. Kdor izstopi ali zapusti narodno osvobodilno gibanje in zakrivi katero izmed dejanj od I. do IV. člena.

Čl. III

S smrtjo se kaznuje tudi ovaditelj, če je na podlagi njegove lažne ovadbe izrečena ali izvršena smrtna kazen v gornjih primerih.

Čl. IV

Izstop iz narodno osvobodilnega gibanja v nameri, da se onemogoči ali znatno oškoduje delo narodno osvobodilnega gibanja, se kaznuje z narodnim bojkotom, v težjih primerih z uničenjem ali zaseženjem imovine odpadnika.

Čl. V

Z isto kaznijo se kaznuje, kdor se druži ali sodeluje z okupatorjem na način, da nudi okupatorjem možnost, sklicevati se na naklonjenost in vdanost slovenskega naroda.

Čl. VI

V nobenem primeru se kazen ne izpremeni, če je dejanje storjeno iz malomarnosti ali pod pritiskom okupatorjev ali drugih sovražnikov svobode slovenskega naroda.

C. POSTOPEK;

Čl. VII

Dejanja po členih I. do IV. sodijo posebna sodišča.

Postopanje je naglo, ustno in tajno. Osebno zasliševanje krivca ni potrebno, izvede pa se, če je dana možnost brez škode za narodno osvobodilno gibanje.

Proti razsodbi sodišča ni pritožbe.

Kazen se izvrši takoj na način in po osebah, ki jih določi sodišče. Kdor se bo odtegnil sodbim ed osvobodilno borbo, bo zasledovan po osvoboditvi.

Čl. VIII

Ti ukrepi se bodo ukinili s prestankom izjemnega stanja.

Vir: Dokumenti I, št.41, str. 119-120. Odlok je bil objavljen v Slovenskem poročevalcu 1. oktobra 1941